

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM
VAZIRLIGI**

QARSHI DAVLAT UNIVERSITETI

TARIX VA IJTIMOIY FANLAR FAKULTETI

TARIX KAFEDRASI

MURTAZAYEV JASUR RO'ZIQULOVICHNING

**5120300 Tarix (mamlakatlar va mintaqalar bo'yicha) ta'lif yo'nalishi
bo'yicha bakalavr darajasini olishi uchun
"Hindistonning Indira Gandhi davridagi ichki va tashqi siyosati"
mavzusida yozgan**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ilmiy rahbar: _____ o'qit. R.To`xtayeva.

"Himoyaga tavsiya etildi"
Tarix va ijtimoiy fanlar fakulteti dekani:
_____t.f.n. F. Rahmonov
_____ 2015 yil

Qarshi-2015

MUNDARIJA:

Kirish.....	3
I bob. Hindistonda mustaqillik uchun kurash jarayonlari va milliy mustaqillikning qo`lga kiritilishi.....	8
I.1. Hindistonning mustaqillikka erishishi va Javohirla'l Neruning hokimiyat tepasiga kelishi	8
I.2. Hindistonda XX asrning 50-60 yillaridagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat	18
II bob. Indira Gandining hokimiyat tepasiga kelishi va uning ichki siyosati.....	25
II.1. Indira Gandhi hukumatining Hindistonda siyosiy inqirozni bartaraf etishdagi faoliyati.....	25
II.2. Indira Gandhi hukumati tomonidan olib borilgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar.....	34
III Bob. Indira Gandhi hukumatining tashqi siyosati.....	42
III.1. Indira Gandining xalqaro munosabatlardagi yetakchilik roli.....	42
III.2. Indira Gandhi hukumatining xalqaro tinchlik va xavfsizlik uchun kurashga qo'shgan hissasi.....	50
Xulosa.....	56
Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar.....	61

Ilovalar

KIRISH.

Mavzuning dolzarbligi: Mustaqil O‘zbekiston istiqlol tufayli xalqaro munosabatlarida o‘z o‘rniga ega bo‘lgan demokratik davlatga aylandi. Juhon davlatlari bilan har tomonlama munosabatlarni rivojlantirish borasida keng ko`lamli ishlar amalga oshirilib bormoqda. O‘zbekistonning xalqaro miqyosda o‘rni Yevropa, Amerika, Afrika, Avstraliya qit`alari bilan bir qatorda Osiyo qit`asi davlatlari bilan hamkorlik aloqalari alohida o‘rin egallaydi. Ayniqsa, Osiyo qit`asining janubi-sharqiy hududlarida joylashgan davlatlar bilan keng ko`lamdagi hamkorlik yo`lga qo`yilgan. Jumladan, Yaponiya, Xitoy, Koreya, Malayziya kabi davlatlarning O‘zbekiston bilan aloqalarini barcha sohalarda kuzatish mumkin. Ana shunday davlatlardan biri, janubiy Osiyoda joylashgan o‘zining iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy va boy madaniy tarixiga ega bo‘lgan Hindistonning alohida o`rni bor. O‘zbekiston qadimiy Hindiston bilan qadimdan qizg‘in aloqada bo‘lgan. Bu aloqalar istiqlol tufayli yangi bosqichga ko`tarildi.

Prezidentimiz I.A. Karimov ta`kidlaganlaridek “Biz davlatimiz kelajagini o‘z qobig’imizda o’ralib qolgan holda emas, balki umumbashariy va demokratik qadriyatlarni chuqur o’zlashtirgan holda tasavvur etamiz. Biz istiqbolimizni taraqqiy topgan mamlakatlar tajribasidan foydalanib, davlat va jamiyat boshqaruvini erkinlashtirish, inson huquq va erkinliklarini, fikrlar rang-barangligini o‘z hayotimizda yanada kengroq joriy qilishda ko’ramiz. Biz butun ma’rifatli dunyo bilan tinch-totuv, erkin va farovon hayot kechirish, o’zaro manfaatli hamkorlik qilish tarafomiz”¹.

O‘zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligini qo‘lga kiritgan dastlabki kunlardanoq jahon hamjamiyatiga qo‘shilish, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish yo‘lini tanladi va og‘ishmay shu yo‘ldan bormoqda. Ushbu jihat, tarixchilar oldiga ham qator vazifalarni yuklamoqda. O‘zbekistonning jahon hamjamiyatini bilan o‘zaro aloqalari tarixi, rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar ichki va tashqi siyosatlarini tahlil etish muammolari o‘z dolzarbliji bilan ajralib turibdi.

---

¹ I.A. Karimov. Yuksak ma’naviyat-yengilmas kuch. T.: “O‘zbekiston” 2008. 114-bet.

Ana shunday davlatlar orasida Hindistonning o‘ziga xos o‘rni bor. Yer yuzidagi sog‘lom fikrli kishilar hamma vaqt insoniyatning, tinch-totuv, birdam, farovon, hamkor yashashlari tarafdoi bo‘lganlar. Qirg‘inbarot urushlarga qarshi kurashda faol ishtirok etganlar, targ‘ibot ishlari olib borganlar.

Tarixda davlatning ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy va madaniy hayotiga katta ta`sir etgan siyosiy shaxslar tarixini o`rganishga kam e`tibor berilmoqda. Chunki bunday tarixiy shaxslar jamiyat hayotida va jamiyat rivojlanishida asosiy rol o`ynaydi. Shunday shaxslar borki, nafaqat o`z davlati, balki boshqa davlatlar uchun ham namuna bo`lishi mumkin. Ana shunday vatanparvar ajoyib insonlardan biri Hindistonning bosh vaziri, hind xalqining buyuk qizi - Indira Gandhi bo‘lgan. Uning hayoti va faoliyatini o`rganish, siyosiy qarashlariga baho berish, yo`l qo`ygan xato va kamchiliklaridan saboq chiqarish muhim ahamiyatga ega.

I. Gandhi Hindiston zamonaviy sivilizatsiyaga moslashtirish tarafdoi bo‘lgan Hindiston Milliy Kongressi siyosiy arboblaridan biri edi. Mazkur bitiruv malakaviy ishda I. Gandining Hindistonda olib borgan ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, madaniy sohalarda amalga oshirgan tadbirlari hamda XX asr fojiasi bo‘lgan, jahon xalqlarini qattiq tashvishga solgan muammolaridan biri - “qurollanish poygasi”ning avj olishi, yadro halokatining xavfining o‘sib borishining oldini olish uchun qilgan sermazmun faoliyati mohiyati yoritib berilgan. Ayniqsa, I. Gandining boshqaruvi davrida Hindiston davlatining ichki va tashqi siyosati tarixi bugungi kungacha ilmiy asosda keng o‘rganilmagan bo‘lib, maxsus tadqiqotni talab etadi:

Ma’lumki, 1966-yildan boshlab Hindiston bosh vaziri bo‘lgan I. Gandhi davridan boshlab davlat ichki va tashqi siyosatlari sohasida yangi konsepsiyanı ishlab chiqdi. I. Gandhi Hind okeanini tinchlik zonasiga aylantirish muammosini yechish borasida talaygina ishlarni amalga oshirdi. Uning tinchliksevar tashqi siyosat olib borishi, xalqaro maydonda obro‘-e’tiborining o‘sishiga olib keldi. “...Javohirla’l Neru vasiyat qilib ketgan tashqi siyosatni Indira Gandhi ijodiy boyitdi...”, - degan edi, Radjiv Gandhi¹. I. Gandhi Hindiston bosh vaziri bo‘lgan

---

¹ Движение неприсоединения. М., Наука, 1985. С. 28.

davrdan boshlab o‘z xalqining tinch va farovon yashashi uchun ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalardagi islohotlarni amalga oshirdi. Bu konsepsiya I. Gandining faoliyati davomida rivojlantirildi.

Hindiston mustamlaka qilingan davlatlar ichida, ikkinchi jahon urushidan keyin birinchi ozod bo‘lgan mamlakatlardan biri bo‘lib, yangi urush xavfini tugatish, xalqaro keskinlikni yumshatish, betaraflik va umuman tinchliksevar ichki va tashqi siyosatni olib borgan davlat edi. Bu ishda I. Gandining otasi J. Neruning hissasi katta bo‘lib, I. Gandi Hindistonning ilg‘or ichki va tashqi siyosatining asosini ishlab chiqdi. I. Gandi bu borada otasining ishlarini, an’analarini davom ettirdi. I. Gandining Hindistonda olib borgan ichki va tashqi siyosati jiddiy o‘zgarishlarga sabab bo‘ldi. Mazkur muammolarni tarixiylik nuqtai - nazaridan o‘rganish, ilmiy tahlil etish mavzuning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqotning maqsad va vazifalari: To‘plangan ilmiy adabiyotlar hamda vaqtli matbuot materiallarini o‘rganish va voqelikka sivilizatsion yondashuv asosida Hindistonning I. Gandi boshqaruvi davridagi ichki va tashqi siyosatini ilmiy tahlil etish bitiruv malakaviy ishining bosh maqsadidir. Shundan kelib chiqib, quyidagi vazifalarni hal etish belgilandi:

- Mustaqil Hindiston davlatining tashkil topishi bosqichlari va unga ta’sir ko‘rsatgan omillarni o‘rganish;
- Mustaqil Hindistonning birinchi bosh vaziri J. Neru ichki va tashqi siyosati, o‘ziga xos va o‘xshashlik jihatlarini yoritish;
- I. Gandining ichki va tashqi siyosati, Hindistonning tashqi maydondagi siyosiy ta’sirining kuchayishiga baho berish;
- I. Gandi hukumati tomonidan olib borilgan ijtimoiy-iqtisodiy sohadagi islohotlarini tadqiq qilish;
- I. Gandining xalqaro keskinlikni yumshatishdagi tutgan o‘rnini nazariy jihatdan asoslash;
- Hindistonning yadroviy dasturi va dunyodagi tinchlik muammolariga baho berish;

- “Sovuq urush” xavfi va Hindistonda “Qo‘shilmaslik” siyosatini o‘rganish va hokazo.

Bitiruv malakaviy ishning nazariy va uslubiy asoslari. Tadqiqot metodologik jihatdan O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning O‘zbekistonda tarix fani oldida turgan dolzarb muammo va vazifalar haqida bildirgan fikrlari, asarlari va ma‘ruzalari ilmiy xulosalar qilishda, taklif va tavsiyalar berishda metodologik asos bo‘lib xizmat qildi.

Ilmiy tadqiqot olib borish jarayonida qiyosiy tahlilga va kompleks statistik usullariga, umuminsoniy, milliy qadriyatlarning shajarasiga tayanuvchi tarixiy tafakkur qoidalariga, insonparvarlik g‘oyalariga va mustaqillik milliy taraqqiyot mafkurasiga asoslanadi. Ishda tarixiylik, xolislik, ilmiylik, mantiqiy ketma-ketlik kabi tamoyillarga asoslaniladi.

Ishning ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyati. Bitiruv malakaviy ishning ilmiy yangiligi shundan iboratki, ushbu bitiruv malakaviy ishda Hindistonning I. Gandhi davridagi ichki va tashqi siyosati zamon talablari-milliy istiqlol g‘oyasi ruhida ilmiy tadqiqot mavzusi sifatida xolisona holda yoritiladi. I. Gandining boshqaruv siyosatiga bugungi kun nuqtai nazaridan baho berildi. O‘rganilayotgan mavzu bo‘yicha amal qilgan voqeа-hodisalarni bir-biri bilan taqqoslash, mantiqiy ilmiy xulosalar chiqarish, muammolarni bir tarixiy taraqqiyot bosqichida mavjudligi va o‘zaro bog‘langanligini e’tiborga olgan holda bayon qilishga amal qilinagan. BMI tayyorlash jarayonida qo‘lga kiritilgan yakuniy xulosalardan Juhon tarixida xalqaro munosabatlar bo‘yicha, tarixiy shaxslar hayoti va faoliyati bo‘yicha o‘quv qo‘llanmalar tayyorlashda va seminar mashg‘ulotlarida foydalanish mumkin.

Tadqiqot obyekti. Hindistonning Indira Gandhi davridagi ichki va siyosati tadqiqotning obyekti hisoblanadi.

Tadqiqotning predmeti. Hindistonda mustaqillik uchun kurash jarayonlari va milliy mustaqillikning qo‘lga kiritilishi, I. Gandining hokimiyat tepasiga kelishi va uning mamlakat olib brogan adolatli ichki siyosati, hamda Gandhi hukumatining xalqaro tinchlikni mustahkamlashdagi tashqi siyosati ishning predmetini tashkil

qiladi.

Ishning aprobatasiyasi. Ushbu mavzu Qarshi Davlat universiteti tarix va ijtimoiy fanlar fakulteti “Tarix” kafedrasи qoshidagi “Yosh arxeologlar” to`garagida ma`ruza qilindi va kafedra yig`ilishlarida muhokama qilinib, himoyaga tavsiya etildi.

Bitiruv malakaviy ishining tuzilishi va hajmi. Mazkur bitiruv malakaviy ishi kirish, uchta bob, xulosa, foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati va ilovalar qismlardan iborat.

I bob. Hindistonda mustaqillik uchun kurash jarayonlari va milliy mustaqillikning qo`lga kiritilishi

I.1. Hindistonning mustaqillikka erishishi va Javohirla'l Neruning hokimiyat teppasiga kelishi

Javohirla'l Neru (1889-1964)-Hindiston davlat, siyosiy va jamoat arbobi milliy ozodlik harakati kurashida M.K. Gandining safdoshi sifatida faoliyat ko'rsata boshladi. J. Neru tarixda "Yangi Hindiston bunyodkori" nomi bilan mashhur bo'ldi¹. J. Neru 1947-yil 15-avgustda Dehlida mashhur Lal Qal'ada Hindiston Milliy mustaqillikni qo'lga kiritganligini e'lon qildi. 1947-yildan boshlab Hindiston Respublikasi bosh vaziri va tashqi ishlar vaziri sifatida faoliyat olib bordi. J. Neru rahbarligi davrida Hindiston juda katta muvaffaqiyatga erishdi. Jumladan, xalq xo'jaligi, fan va madaniyatning rivojida o'z hissasini qo'sha oldi. J. Neru tashqi siyosat asoslarini yaratdi, xalqaro chigal masalalarini hal etishda jonbozlik ko'rsatgan edi. Uning mustamlakachilik, irqchilikka qarshi izchil kurashi, yoppasiga qurollanishga chek qo'yish, xalqlar o'rtasida tenglik, hamkorlik siyosati xalqaro maydonda Hindiston nufuzini oshirdi. J. Neru qo'shilmaslik siyosatini yaratdi. Qo'shilmaslik siyosati va falsafasini yaratuvchilaridan biri J. Neru xalqlarning moddiy farovonligini faqat tinchlik sharoitida bunyodga keltirish mumkin, deb bir necha bor uqtirgan edi. Tinchlik-bu faqat urushdan xoli bo'lish emas, balki davlatlarning o'zaro hamkorligi hamdir. U Hindiston va shu kabi davlatlar xalqaro miqyosda muhim rol o'ynash uchun hech qanday harbiy blokka qo'shilmasligi kerak, degan edi. J. Neruning olib borgan siyosat uning ajoyib shaxs ekanligini bildirdi. J. Neru otasi bilimlarini puxta egalladi va asta-sekin siyosat olamiga kirib kela boshladi. G`arb ma'lumotini olgan va bu uning dunyoqarashiga katta ta'sir ko'rsatsa-da, u Hindiston madaniyatiga juda qiziqar edi. Braxmanlar kastasiga tegishli bo'lsa-da, u o'zini indus deb hisoblamas, uning ko'pgina urf-odatlariga tanqidiy qarar edi. Kongressning boshqa nomoyondalaridan farqli u ijtimoiy o'zgarishlar va adolatga qattiq ishonardi. Kastachilikning dushmani bo'lgan J. Neru hind jamiyatidagi tengsizlikni sabablarini siqib chiqarish, erkak va

¹ O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. T-6. -T: 2003. -B. 322.

ayollarining huquqi teng bo‘lgan davlat tashkil qilishni orzu qilgan. J. Neru hind xalqining hayotini g‘arb bilan tenglashtirishni istardi. Tajribaga ega bo‘lgan bu inson bularni amalga oshirish uchun zamonaviy texnologiya asosida sanoat ishlab chiqarishni amalga oshirish kerak deb o‘yaydi. J. Neru faqat demokratiya tarafdori edi. U “iqtisodiy ajoyibot” ni demokratik yo‘l bilan qurmoqchi bo‘ldi¹. Mamlakatdagi ulkan iqtisodiy va ijtimoiy muammolarga qaramasdan hind demokratik kuchlarini birlashtira oldi. Xitoy va sobiq SSSRga o‘xshagan yirik mamlakatlarning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishi ancha yuqori bo‘lgan mamlakatlardan farqliroq J. Neru har bir inson ozodligiga bosim o‘tkazmasdan va zarar keltirmagan holda rivojlantirishni va’da qildi. J. Neru Hindiston bosh vazirligining birinchi ikki yarim yili davomida qudratli ichki ishlar vaziri Valmebxan Patel bilan ishladi. Valmebxan Patel partiya tashkilotini nazorat qilardi va u hukumatdagi ikkinchi muhim shaxs edi. Patel konservativ xarakterga ega bo‘lib, industslar manfaatini qo‘llab quvvatlardi. U J. Neruning ko‘pgina takliflariga qarshi chiqardi. Bu ikki siyosatchi o‘rtasidagi kelishmovchiliklar tez orada o‘sib, partiya ishlarini nazorat qilish bo‘yicha masalalarda kurash boshlab yubordilar. G‘alabani Patel qo‘lga kiritdi. 1950-yilda uning taklifi bilan P.D. Tandon Kongress partiyasining prezidenti bo‘lib saylandi. Tez orada Patel vafot etdi. J. Neru esa partiyani qo‘lga kiritish uchun faol harakat boshlab yubordi. P.D. Tandon iste’foga chiqishga majbur bo‘ldi, J. Neru esa prezidentlikni o‘z qo‘liga oldi. 1952-yilgi saylovlarda J. Neru g‘alaba qozondi va umrining oxirigacha partiya va hukumatning boshlig‘i sifatida faoliyat ko‘rsatdi.

1950-yil 26-yanvarda Hindiston o‘zini respublika deb e’lon qildi. Buyuk Britaniya parlamenti modeli bo‘yicha o‘zining yangi konstitutsiyasini qabul qildi. Bu modelga ko‘ra davlat boshlig‘i qog‘ozda prezident bo‘ldi, lekin respublikaning asosiy yetakchisi bo‘lib, bosh vazir, parlamentda ko‘pchilik partiyasining boshlig‘i Lok Sabxa bo‘lib qoldi. Lok Sabxa (“Xalq palata”si) umumiy ovoz bilan 5 yilda bir marta saylanadigan 500 kishidan iborat edi. Respublika shakliga ko‘ra

---

¹ G‘iyosov T. Qo‘shilmaslik harakati-tinchlik va xalqaro xavfsizlik omili. -T.; 1984. -B. 5.

davlatchilik tizimi federal bo‘lib, Yangi Dehlidagi markaziy va har bir shtatdagi mahalliy hokimiyatdan iborat bo‘lgan ikki hukumatning o‘zaro aloqasidan iborat edi. Har bir shtatning o‘z bosh vaziri bo‘lib, u mahalliy partiyani va shtatning qonunchilik hokimiyatini boshqarar edi. Markaziy hokimiyatni boshqarish kuchaytirish maqsadida Yangi Dehli shtatlar bo‘yicha ba’zi qarorlarni bajarish huquqini qo‘lga oldi. Alovida vaziyatlarda prezident shtat ma’muriyatini boshqarish mumkin bo‘ldi. Hukumat oldidagi vazifalar markaz va shtatlar o‘rtasida bo‘lindi. Markaziy hokimiyat mudofaa, tashqi siyosat, aloqa, temir yo‘l transport va moliya ishlarini boshqarardi. Shtatlar esa sog‘liqni saqlash, maorif, qishloq xo‘jaligi, mahalliy hokimiyat organlarining ishi, politsiya va sud ishlariga javob berar edi. J. Neruning g‘oyalariga asoslangan holda yangi respublika to‘laligicha mustaqil davlat deb e’lon qilindi. Induizm diniga sig‘inadigan aholi ko‘p bo‘lishiga qaramasdan mamlakatning asosiy dini yo‘q edi. Cherkovlar davlatdan ajratildi, maktablar esa cherkovdan ajratilib, ularni davlat qo‘llamasdi. J. Neru va uning izdoshlari fikriga ko‘ra, bu yo‘l bilan aholini yangi Hindiston madaniyatiga o‘tkazish oson kechardi.

Mustaqillikdan so‘ng Hindiston tarkibiga kirgan mustaqil knyazliklar asosiy muammo bo‘lib qoldi. Maunbetten rejasiga ko‘ra, 550 dan ortiq knyazliklar Hindiston tarkibiga yoki Pokiston tarkibiga kirishni tanlashlari lozim edi. Poraxo‘rlik, aldov va kuch bilan Patel ularni Hindiston tarkibiga kiritishga muvaffaq bo‘ldi. Biroq mo‘g‘ullar davridan hukm surib kelayotgan ulug‘ Xaydarobod knyazligi Hindistonga qo‘shilishdan bosh tortdi. Patel mamlakatning qoq o‘rtasida bo‘lgan yarim mustaqil va dushmanchilik niyatidagi bu davlatga 1948-yil 13-sentabrda qo‘sishin jo‘natdi. Undan ham qiyin muammoni Hindiston bilan G‘arbiy Pokiston chegarasi o‘rtasidagi Kashmir keltirib chiqardi. Mamlakatning to‘rtdan uch qismini musulmonlar tashkil qilsada, uning hukmdori Maxaradja Xari Singx edi. U yo xoxlamasligi, yoki Hindiston va Pokistondan biriga o‘tishni tanlashni orqaga surar edi. Pokiston chegara bo‘ylab musulmonlardan tashkil topgan ixtiyoriy qismlarini shay qilib qo‘ydi. 1947-yil oktabrda ular Kashmirga kirdilar. Bosib olish maqsadida uning poytaxti

Srinagaruga yo‘l oldilar. Hokimiyatni qo‘ldan boy berishdan qo‘rqqan Xari Singx Hindistonni tanladi va Yangi Dehlidan yordam so‘radi. Srinagaruga samolyotlarda hind askarlari tashlandi. Shiddatli janglardan so‘ng Pokiston qo‘shinlari chekindilar. Srinagar va Kashmir vodiysi Hindistonga qo‘shildi. Kashmirning g‘arbiy qismi Pokistonliklar qo‘lida qoldi. Shtat rahbarlari asta-sekin hind jamiyatiga qo‘shilib ketdilar. Maxarajlik huquqlari o‘rniga Hindiston konstitutsiyasida ularga bir qancha huquqlar berildi.

Ularga meros yerlari, unvonlari va har yili beriladigan pul miqdori belgilandi. Ularning ba’zilari siyosatchi, elchi, tadbirkor va Hindistonning eng boy kishilariga aylanib qoldilar.

1951-1952 yillardagi umumiy saylovlar Hindistonni dunyodagi yirik demokratik mamlakatlardan biri sifatida maydonga chiqayotganligini tasdiqladi. Markaziy va mahalliy hokimiyatdagi 4 ming o‘ringa raqobatlashgan 17 ming deputat uchun hind kishilari o‘zlarining ovozlarini berdilar. Bu J. Neruning dindan alohida bo‘lgan o‘ta madaniyatli Hindiston yo‘lini tekshirish omili bo‘ldi. Natijada millionlab hind xalqining ishonchiga sazovor bo‘lgan J. Neru va uning Hindiston Milliy Kongress partiyasi Lok Sabxada 499 ta o‘rindan 364 tasiga ega bo‘ldi. Mahalliy saylovlarda bu partiya 26 ta shtatdan 22 tasini egalladi. Bu esa J. Neruning mavqeini mustahkamlab berdi. Ularning dushmanlari kommunistlar bo‘lib, atigi 3 ta Anuxra, Pradesh, g‘arbiy Bengaliya va Keral shtatlari ularni qo‘lladilar. 1957-yilgi sayloalarda kongress partiyasi yanada ko‘proq ovozga ega bo‘ldi. Uning tarafdarlari 183 millionni tashkil qildi. Lok Sabxadagi 500 o‘rindan 365 ta ovozga ega bo‘ldilar. Faqat Keralda hokimiyat tepasida kommunistlar qoldilar. Kommunistlardan tashqari muxolifatning bir qismini o‘nglar partiyasi Bخارatiya rahbari Jan Sanx (“Hind xalqlari partiyasi”) va Svatandra (“Ozodlik partiyasi”) tashkil etar edilar, lekin ular communistlarcha ham ommaboplilikni qo‘lga kiritmadilar.

Jamiatni ko‘proq o‘ylantiradigan asosiy masalalardan biri, bu mamlakat ichkarisidagi siyosat edi. Bosh vazir J. Neru bu masalaga jiddiy e’tibor qaratardi. Hindistonga o‘xshagan ko‘p millatli va ko‘p madaniyatli mamlakatni birlashtirish

qiyingchiliginib bilgan J. Neru mamlakatni “til” jihatidan bo‘lishga bo‘lgan harakat edi. 1950-1956 yillar davomida Hindiston xaritasini til prinsipi bo‘yicha to‘xtatib qo‘yish uchun kurash boshlanib ketdi. Turli tillarda: maratxa, panjobcha, gujaratcha, tamilcha, telucha gapiradigan o‘zlarining maxsus shtatlarini tashkil topishini talab qillardilar. Hindu tilida gapiradiganlar uni ingliz tili o‘rniga davlat tili deb tan olishini istashardi. J. Neru bunday bo‘linish mamlakat birligini yo‘qolishiga olib kelishini yaxshi bilardi, shuning uchun bunga iloji boricha to‘sinqinlik qildi. Shimoliy Hindistonda hindu tili keng yoyilishiga qaramasdan, mamlakatning turli burchaklarida hamma tushunadigan qadimgi tillar: ingliz, sanskrit va eroncha til ham mavjud edi. J. Neru ingliz tiliga ko‘proq yon bosardi, chunki u bir tomondan mamlakatga kerakli yangiliklarni olib kelar, ikkinchi tomondan mamlakatni birlashtiruvchi buyuk kuch deb qarardi. 1952-yilda u birinchi alohida “til shtati”, “Andxra Pradesh”ni odamlar telucha tilida gaplashadigan shtatga rozilik berishga majbur bo‘ldi. U o‘z fikrida qolib: “Hali ko‘rasiz, arini uyini buzib, ko‘plarni qattiq chaqishiga duchor qilamiz”¹-degan gaplar hozirgi kunda o‘z ifodasini topdi. Shundan so‘ng alohida tilda gapiradigan yangi shtatlar paydo bo‘ldi.

J. Neru va HMK partiyasi mamlakatning asosiy masalasi - kambag‘alchilik ekanligini yaxshi bilardi. Ularning oldida qiyin vazifa: tez o‘sib borayotgan mamlakatni turmush tarzini hamda hayot darajasini ko‘tarish turardi. 1941-yilda Hindistonda 389 million aholi bo‘lsa, 1961-yilga kelib 434 millionga yetdi. Bu vazifani hal qilish uchun J. Neru rejali iqtisodiy rivojlanish siyosatini ilgari surdi. U sobiq SSSR va G‘arb mamlakatlarini eng yaxshi yutuqlarini o‘ziga olgan holda Hindistonga to‘g‘ri keladigan uchinchi yo‘lni topish kerak edi. U G‘arb fan va texnikasi asosida og‘ir sanoat rivojlantirishni niyat qilgan edi. Bu esa rivojlangan kapitalizmni sotsialistik “tenglashtiruv” bilan moslashtirishga yordam berardi. Sotsializmni yoqtirishiga qaramasdan Kongress partiyasini doimo yirik sanoatchilar qo‘llashardilar. Hind sanoatining gigantlari G.D. Birla va Dj.R. Tata o‘zlarining asosiy kuchlarini milliy oqimlarni qo‘llab- qo‘vvatlash uchun sarf

¹ Синхараджа Т.Д. Индия история страны. М.: "Эксмо" 2007. С. 270.

qilardilar, chunki shu oqimlar iqtisodiy manfaatlarni zaminini tashkil qiladi deb hisoblardilar. Iqtisodni rejalashtirish va koordinatsiyalashtirish zarurligi, investitsiyaning ko‘lami, rivojlanishiga turtki bo‘la olishi xususiy sektor imkoniyatlaridan uzoqqa chiqishida G.D. Birla va Dj.R. Tata J. Neru bilan hamfikr edilar. Davlat kapitalining sog`lomlashtiruvchi oqimigina Hindiston iqtisodini oyoqqa turg‘izishiga ishonardilar. Iqtisod jamoat va xususiy sektorga bo‘lingan edi. Sanoatni rivojini xususiy qo‘llarda qoldirildi, ammo qishloq xo‘jaligi qurilmalari, elektrostansiyalarni qurishni davlat boshqarardi. Sanoatni rivojlanishi bo‘yicha nazorat qilish uchun yangi qonunlar qabul qilindi va ular xususiy kompaniyalar faoliyatini boshqarar edi. Ulardan eng muhimlari 1951-“Sanoat haqidagi qonun” va 1956-yildagi “Kompaniyalar haqidagi qonun” edi¹.

Birinchisi, davlatga xususiy firmalar ustidan hukmronligini berardi. O‘zini eski sanoatini yangilamoqchi yoki kengaytirmoqchi bo‘lsa davlatdan ruxsatnama olishi kerak edi. Ikkinchisi esa, monopoliyalarni jilovlardi. Tekshiruv va cheklanishlar rivojlanishni siqib qo‘ygan edi. Monopoliyalar esa nazoratsiz qolganidan tashqari yana rivojlandi. 1961-yilda 86% kompaniyalarda xususiy kapitalning 14,6% iga to‘g‘ri kelsa, kichkina kompaniyalarda 53% to‘g‘ri kelardi. Ruxsatnama olish uchun katta miqdorda mablag` kerak edi. Korrupsiya o‘zining eng yuqori cho‘qqisiga chiqdi.

Hindiston iqtisodiy rivojlanishini rejalashtirish va koordinatsiyalash uchun J. Neru 1950-yilda Milliy komissiyani tashkil ettirdi. Yashash darajasini ko‘tarishning asosiy sababi qilib sanoatni rivojlantirish kerak deb topildi. Hindistonga kuchli va qattiq iqtisod kerak edi. Bularni amalga oshirish uchun uchta besh yillik reja ishlab chiqildi. Birinchisi, 1951-yildan boshlanib, asosiy e’tibor qishloq xo‘jaligiga qaratilgan edi. Inglizlar Hindistonda yirik sug`orish inshootlar tizimini qurgan edilar, lekin katta yerlar, o‘zlashtirilmasdan qolib ketgan edi. Andxra Pradesh va Maysur shtatlarining chegarasidagi Tungabxara to‘goni 1,03 million akr<sup>2</sup> yerni sug`orar edi. Bu va bunga o‘xshash to‘g‘onlar Hindiston

¹ Индия сегодня справочно-аналитическое издание, М.: 2005. С. 199.

² Akr-inglizcha acre so‘zidan olingan. Ingliz o‘lchov tizimida yuza birligi. 1 Akr. = 4840 kv. Yard=4046, 86 m². O‘zbekiston Milliy ensiklopediya T-1. –Т: 2000. –В. 178.

energetikasiga katta hissa qo'shardilar. Birinchi besh yillik reja hisob-kitoblarga qaraganda katta yutuqlar olib keldi. Oziq-ovqat mahsulotlari 25%ga milliy daromad esa 18% ga oshdi. Bu J. Neru olib borayotgan siyosatinig samarasi edi.

Ikkinchi besh yillik reja (1956-1961 yillar) sanoatni rivojlantirishga qaratilgan edi. U milliy daromadni 25% ko'tarishi kerak edi. Ikkinchi besh yillikka uch baravar ko'p mahsulot sarflandi, lekin natija kutilgandan yomonroq bo'ldi. Shunga qaramasdan, elektroquvvat ishlab chiqarish ikki baravar o'sdi. Ko'mir qazib chiqarish, po'lat ishlab chiqarish o'sdi. Hindiston sanoat sohasida ancha yutuqqa erishdi. Yangi Hindistonda J. Neruning besh yillik rejalar mamlakatni zamonaviy sanoatlashgan rivojlanishiga asos soldi. Ulardan so'ng mamlakat oziq-ovqat mahsulotlari bilan to'liq o'zini-o'zi ta'minlay boshladi. Kutilgan natijani besh yillik rejalar bermasada, ularning yordamida 1951-1961 yillarda milliy daromad 42%ga o'sdi. J. Neruning bosh vazirligi davrida demografik ko'rsatkichlar o'sdi. Mamlakatda o'lim suratlari ikki baravar kamaydi. Bu g'alabalarga qarama-qarshi bo'lgan asosiy muammo aholini o'sishi bo'lib, bir yilda 5-6 millionga ko'paya boshladi. J. Neru buni bilsada, lekin uni hal qila olmadi. 1959-yildagina hind hukumati J. Neru boshchiligidagi "oilani rejalashtirish bo'yicha loyihalar"ni ishlab chiqdi¹. Bu loyihalar hech qanday natija bermadi. Demografik portlash savodsizlik bilan bog'langan edi. Ko'payib borayotgan universitetlar, institutlar, kollejlar savodsizlikka qarshi kurashishga yordam bera olmadi. 1947-yilda 86% aholi savodsiz edi, 30 yildan so'ng, 1979-yil 70% aholi avvalgidek o'qish va yozishni bilmasdilar. Hozirgi kunga qadar Hindistonning asosiy muammosi aholini tez sur'atlar bilan o'sishi va savodsizlik bo'lib qolmadi. J. Neruning zimmasiga yuklangan jamoatchilik ishonchi bu muammolarni birinchi navbatda hal qilishi lozim edi. Uning harakatlari mamlakat jamiyat qurilishini tubdan o'zgartirdi. Buning uchun asosni Maxatma Gandhi tayyorlab ketgan edi, lekin bunga qaramasdan jamiyat qonunlari o'tmishta borib taqalardi.

J. Neru Hindistondagi mavjud bo'lgan muammolarni iloji boricha tinch va osoyishtalik bilan amalga oshirish uchun tinimsiz harakat qilar edi. U haqiqiy va

¹ Синхараджа Т.Д. Индия история страны. М.: "Эксмо" 2007. -С. 276.

tom ma’nodagi vatanparvar shaxs sifatida xalq ko‘z o‘ngida gavdalanardi. J. Neruning harakati bilan “ayollar huquqi to‘g‘risida” qonunlar qabul qilindi¹. Bu olti yillik kurash mahsuli bo‘lib, ayollar hayotini yangilash borasida yangilik hisoblanardi. Mustaqillikdan so‘ng ayollar huquqi qog‘ozdagina erkaklar huquqi bilan tenglashdi. Amalda esa eskicha xotin-qizlarga munosabat qolaverdi.

1955- va 1956-yillarda J. Neru muhim qonunlarni qabul qilishga muvaffaq bo‘ldi. Ulardan birinchi hind nikohi to‘grisidagi qonun bo‘lib, hind ayoliga nikohni bekor qilishga ruxsat berildi. Bundan tashqari, oila qurish erkaklarda 18, qizlarda 15 yosh deb belgilashga muvaffaq bo‘ldi. J. Neruning harakatlari orqaligina hind ayollari erkaklar bilan baravar yuridik huquqlarga ega bo‘ldilar. Shu bilan birga J. Neru boshqaruvi davrida Hindiston dunyo sahnasida ham o‘z o‘rniga ega bo‘ldi. Qo‘shilmaslik siyosatining asosi mazmunini birinchi marta J. Neru 1947-yil 4-dekabrdagi Hindiston ta’sis majlisida ta’riflagan edi. “Bizning davrimizda, degandi u,- tashqi siyosatning mohiyati bitta umumiy savolga borib taqaladi: “Kim qaysi guruhga mansub?” Bu albatta masalani nihoyatda soddalashtirib ko‘rsatishdir... . Biz esa tashqi siyosatda o‘zimizni birorta tomon bilan bog‘lab qo‘ymaslikka intildik va shuning uchun hech qanday blokka qo‘shilmadik. Biz har bir xalqaro masalani mohiyatiga ko‘ra o‘z shaxsiy fikrimiz bilan hal etishga kirishamiz”².

J. Neru xalqaro aloqalar bobida katta erkinlik bilan harakat qildi. Hind xalqi va ularning mustaqil mamlakatlari dunyo sahnasida to‘la huquqli bo‘lishi va boshqa mamlakat unga hurmat bilan qarashini xoxlardilar. Xalq J. Neruga tashqi siyosatni amalga oshirish rejasini ishlab chiqishiga rozi edi. Sezilarli holda J. Neru bu xalq xoxishini amalda bajara oldi. Qoloqligi va kambag‘alligiga qaramasdan J. Neru boshchiligidagi Hindiston xalqaro maydonda muhim rol o‘ynovchi mamlakatga aylana oldi. AQSH, sobiq SSSR va Buyuk Britaniya harbiy alyansi tarqaldi. Dunyo ikki qarama-qarshi lagerga bo‘lindi. Ular o‘rtasidagi qarama-qarshilikni yumshatish uchun J. Neru “Qo‘shilmaslik siyosatini” tutdi. U AQSH va sobiq SSSR o‘rtasidagi munosabatlarga aralashmaslikka chaqirdi. Qancha

¹ Синхараджа Т.Д. Индия история страны. М.: “Эксмо” 2007. -С. 277.

² Ж. Неру. Внешняя политика Индии 1946-1964. -М.; 1965. -С. 57-58.

mamlakat ko'shilsa ular o'rtasidagi muammo kattalashishini tushuntirdi. J. Neruning harakatlari yangi faktorni "Qo'shilmaslik harakati"ni keltirib chiqardi. Uning o'zi va qizi I. Gandining faoliyatları va harakatlari natijasida xalqaro munosabatlarda Hindistonning obro'si ko'tarildi. 1947-yildayoq Hindiston hukumatining rahbari "Men yaqin orada, aytaylik 2-3 yildan so'ng dunyo qo'shilmaslik pozitsiyasini ma'qul ko'rishiiga ishonaman .... va hozirda kuchsiz bo'lган talaygina kichik mamlakatlar bu masalada ehtimol Hindistondan o'rnak olsalar kerak", деганди¹.

J. Neru butun dunyoda tinch-totuv yashash g'oyalari asosida tinchlik hamda xavfsizlikni mustahkamlash xalqaro hamkorlik muhimligini bir necha bor ta'kidlardi, hal etilmagan xalqaro muammolar tinch vositalar bilan bartaraf etilishi mumkin va lozim ekanligini uqtirardi. Hindistonning qo'shnilar bo'lmish Xitoy va Pokiston o'rtasidagi aloqalarni yaxshilash borasida J. Neruning omadi kelmadi. 1948-yilgi voqealardan so'ng Pokiston bilan Hindiston aloqasi yomonligicha qoldi. Kashmir masalasi Hindiston bilan Pokiston o'rtasidagi muammoli hudud bo'lib qolmoqda. Bu ikki mamlakat o'rtasidagi kelishmovchilik hozirgi kungacha ham davom etib kelmoqda. J. Neruning Hindiston bilan Xitoy o'rtasidagi aloqalarini o'rnatishiga qilgan harakatlari yaxshi natija bermadi. Shimoli-sharqiy tog'li chegaralarda bo'lib o'tgan 1962-yilgi voqealar Xitoy bilan urushni keltirib chiqardi. 15 ming funt tepaliklarda bo'lib o'tgan harbiy harakatlarda yomon qurollangan, kuchsiz tayyorlangan hind qo'shinlari urushga tayyor emasliklarini namoyon qildilar². Xitoyliklar hind qo'shinlarini katta qismini asirga oldilar. Ularning turgan yerlaridan surib chiqardilar. Hatto shimoli-sharqda joylashgan Assam shtati xitoyliklar tomonidan bosib olinishi mumkinligidan shtatdagi aholi o'rtasida qo'rquv paydo bo'lган edi. Hindiston baxtiga xitoyliklar harbiy harakatlarni to'xtatib, qo'shinlarini olib chiqib ketdilar. Bu voqealari Hindiston obro'siga katta putur yetkazdi. Xitoy bilan aloqalarni yaxshilashga urinayotgan J. Neruning siyosiy hayotida, bosh vazirlik davridagi katta siyosiy inqirozni keltirib chiqardi.

¹ Ж.Неру. "Внешняя политика Индии, 1946-1964". М.; 1965. -С. 57-58.

² O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. T-6. -T.: 2003. -Б. 323.

1947-yilda harbiy bloklarga qo'shilmagan mamlakat birgina Hindiston hisoblangan bo'lsa, hozirda qo'shilmaslik harakatida Osiyo, Afrika, Lotin Amerikasi va Yevropa mamlakatlaridan ko`plab davlatlar ishtirok etmoqda¹.

1964-yil 27-mayda J. Neru vafot etdi. Uning vafoti Hindiston uchun katta talofat edi. Ancha yillar davomida Hindiston davlati ishlari uchun javobgar shaxs, uch marta bosh vazirlikka qayta saylangan shaxs edi. Demokratik mamlakatlar uchun bu yuqori natija edi. Shuni tan olish kerakki, XXI-asrda Janubiy Osiyoda bunday obro'ga ega bo'lgan boshqa shaxslar kam topiladi. Uning boshchiligidagi Hindiston xalqaro sahnada o'z o'rnini topa oldi. U haqiqiy vatanparvar inson edi. J. Neru hokimiyat tepasiga kelishi bilan o'z oldiga eng birinchi maqsad qilib qo'lga kiritilgan mustaqillikni mustahkamlash, Mahatma Gandhi asos solgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarni davom ettirish masalasini qo'ydi. Xullas, J. Neru jonajon vatanini mustaqil taraqqiyot yo'lida zabardast bo'lib turishi, uni qudratli, mustahkam va xalqlarini qattiq jipslashgan holda ko'rishni yurak qo'ri bilan chin dildan istardi. Hind xalqi va jahondagi tinchliksevar kuchlar J. Neruning olib borgan ishlarini hech qachon unutmeydi.

I.2. Hindistonda XX asrning 60-70 yillaridagi ijtimoiy-siyosiy vaziyat.

XX asrning 60-yillarida Hindiston ijtimoiy-iqtisodiy hayotda ancha yutuqlarni qo'lga krita oldi. Garchi to'la bo'lmasada yirik yer egaligi tugatildi, ekin yerkari kengaytirildi, suv inshootlari qurildi va davlatning agrotexnika tadbirlari natijasida qishloq xo'jalik mahsuloti yetishtirish taxminan ikki barovarga oshirildi. Sanoat ishlab chiqarishi deyarli to'rt marta, mashinasozlik sakkiz marta ko'paygandi. Sanoatda qator yangi tarmoqlar vujudga keldi hamda industrilashtirishda tashkil qilingan davlat sektori yetakchi rol o'ynay boshladi.

Shu yillarda milliy iqtisodiyotning ma'lum darajada rivojlanishi va sotsial o'zgarishlarning amalga oshirilishi bilan bir qatorda mamlakatda ma'lum ijtimoiy-siyosiy ziddiyatlar ham namoyon bo'ldi. Boy va yuqori tabaqa vakillari progressiv o'zgarishlarga yo'l qo'ymaslik, o'z siyosiy va iqtisodiy mavqelarini

---

¹ Ж. Неру “Внешняя политика Индии, 1946-1964”. -М.; 1965. С. 57-58.

mustahkamlash uchun harakat qildilar. Hindiston tashqi siyosatini o'zgartira olmagan o'ng kuchlar milliy kongres partiyasi siyosatiga qarshi chidilar. Milliy kongres partiyasining axvoli kundan-kunga og'irlashib bordi.

1964-yil mayda Javohirla'l Neru vafotidan so'ng milliy kongress partiyasidagi ziddiyatlar, guruhbozlik kurashi keskinlashdi. Shu paytda Hindiston kompartiyasi parlamentga umumiy demokratik o'zgarishlar (chet el kapitalini, banklarni natsionalizatsiya qilish, keng yer islohoti o'tkazish va boshqalar)ni amalga oshirish yuzasidan talabnama topshirdi.

Ish tashlash kuchaya bordi. 1964-yili Hindiston kompartiyasi boshqa so'l partiylar bilan birgalikda siyosiy ish tashlashlar ("bandx") o'tkazdi. Biroq o'sha yillari Kompartiyaning ikkiga bo'linib ketishi (mamlakatda ikkinchi kompartiya vujudga kelishi) demokratik kuchlar faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatdi.

1965-yili kuzda yana boshlangan Hindiston bilan Pokiston o`rtasidagi urush Hindistonning iqtisodiy va siyosiy ahvolini ancha og'irlashtirdi. Ikkala mamlakat o'rtasidagi mojoroning kelib chiqishiga xalqaro kuchlar sababchi bo'ldi. Sobiq Sovet davlatining tashabbusi bilan 1966-yil yanvarda Toshkentda Hindiston bilan Pokistonni o'zaro yarashtirishga qaratilgan Toshkent deklaratsiyasi imzolandi. 1966-yili yanvarda Hindiston bosh vaziri L.B. Shastri vafoti tufayli bosh vaziri lavozimiga Indira Gandhi tayinlandi. I. Gandhi Javohirla'l Neru xonadonining eng yaqin kishilari va mashhur shaxslar to'g'risida hayajon bilan shunday yozgan edi: "Mustamlakachilik zulmi hukm surayotgan yillarda Hindiston qanchadan qancha ajoyib odam yetkazganiga qoyil qolaman. U odamlar nihoyatda iste'dodli va keng fikrli bo'lib, har biri qip qizil cho'g' bo'lib yonar, erkin kelajak uchun o'ziga xos yo'l tutar edi"¹. I. Gandhi yoshligidan vatanparvarlik ruhi asosida tarbiyalandi. "Mening ijtimoiy hayotim, deb eslaydi u, uch yoshimdan boshlangan edi. Mening xotiram yoshlik o'yinlari yoki boshqa bolalar bilan aloqada bo'lganimni eslolmaydi. Men baland stulda turib, balandparvoz nutqlar so'zlashni xush ko'rardim..."². U o'zidan avvalgi hukumat siyosatini J. Neru hamda Shastri

¹ Салимова Ф, Махкамов И. Индира Ганди. –Т:, 1988. –Б. 2.

² Ульяновский Р.А. Три лидера великого индийского народа. -М.: 1986. -С. 181.

yo‘lini davom ettirdi. Biroq, 1969-yili Milliy kongres partiyasi ichidagi uzoq davom etgan kurashdan so‘ng partiya bo‘linib ketdi. Undan o‘ng guruh ajralib chiqib, alohida partiya tuzildi. Oqibatda Milliy kongress parlamentda ko‘pchilik ovozni yo‘qotdi. Mamlakatdagi ijtimoiy-siyosiy keskinlik kundan kunga kuchaydi. I. Gandhi hukumati 1967-yili qabul qilingan, 1969-yili Milliy kongressning Bombaydagi syezdida to‘ldirilgan ijtimoiy iqtisodiy o‘zgarishlar dasturi ba’zi moddalarni amalga oshirishga kirishdi. 1970-yili monopoliyalar faoliyati ustidan davlat nazoratini kuchaytirish haqida qonun qabul qilindi. Ayrim mahalliy va chet el monopoliyalariga qarashli korxona va tarmoqlar milliy lashtirildi. Shuningdek, reaksiyaga qarshi kurashish maqsadida ma’lum masalalarda milliy kongres bilan kompartiya o‘rtasida hamkorlik yo‘lga qo‘yilgan natijada Milliy kongress partiyasining mavqeい bir oz mustahkamlandi. Milliy kongres partiyasi 1972-yili mamlakat parlamentiga bo‘lgan saylovlarda va 1975-yilida esa ko‘pchilik shtatlarning qonun chiqaruvchi majlislariga bo‘lgan saylovlarida g‘alaba qozondi. Hukumat 1971-1973-yillarida banklarni, umumiyl sug‘urta kompaniyalarini, ko‘mir sanoati korxonalarini natsionalizatsiya qilish, tashqi savdoda davlat sektorini mustahkamlash va boshqa bir qator tadbirlarni amalga oshirdi.

Shuningdek, I. Gandhi hukumati knyazliklardagi feodal hukmdorlarni imtiyozlaridan mahrum etdi va knyazlarning nafaqalarini bekor qildi. Hindistondagi ko‘pchilik knyazlarning qonun chiqaruvchi majlislar agrar islohot haqida keskin qonunlar qabul qildilar.

Tinchilik do‘stlik va hamkorlik haqida sobiq SSSR bilan Hindiston o‘rtasida 1972-yili 9-avgustda imzolangan shartnoma SSSR-Hindiston hamkorligining yangi yuqori bosqichi bo‘ldi. Bu davrda imzolangan hujjatlar sovet-hind iqtisodiy va savdo hamkorligining asosiy yo‘nalishini belgilab berdi. Biroq mamlakat boshqaruvi ijtimoiy-iqtisodiy o‘zgarishlar dasturini amalga oshirish vaqtida bir qator qiyinchiliklarga duch keldi. Jumladan, 1971-1973 yillarda asosiy g‘allakor tumanlarni qamrab olgan qurg‘oqchilik, jahon energetika inqirozi va boshqalar Hindiston iqtisodiga jiddiy ta’sir ko‘rsatdi.

Keyingi yillarda mamlakatda oziq-ovqat masalasi ayniqsa qiyinlashdi. 1973-yili hukumat bug`doy bilan ulgurji savdo ustidan davlat nazoratini o`rnatdi. Biroq, bu masalada ham yirik yer egalari turli yo`llar bilan zarar yetkazdilar. Marx-navo kundan-kunga oshib boraverdi.

I. Gandhi hukumati davlat sektorini yanada kengaytirishga yetarli harakat qildi, balki xususiy kapitalni shu jumladan, monopoliyalarning jamg`armalarini davlat sektoriga keng jalb qilishga intildi. Ishchi va xizmatchilarning ish haqi qisman kamaytirildi, ish tashlash man etildi. Bundan hukmron tabaqalar va reaksiyon kuchlar ustalik bilan foydalandilar. Korxona xo`jayinlari ishchilarni ommaviy ravishda ishdan hayday boshladilar. Shu tariqa Milliy kongress partiyasi boshqargan hukumatga qarshi norozilik avj oldi. Bir qator burjua va mayda burjua partiyalaridan iborat ittifoqlar vujudga kela boshladi. Ana shunday ittifoq partiyalardan biri 1974-yili vujudga kelgan Hindiston Xalq Partiyasidir. Bu partiya bir necha o`ng tashkilotlardan, shuningdek, reaksiyon “Svatantra” partiyasining qoldiqlaridan tashkil topdi.

Hindiston kompartiyasi reaksiyon va o`ng kuchlarga qarshi barcha so`l partiya va guruhlarni birlashtirishga chaqirdi. 1974-yil aprelda Dehlida sakkizta so`l partiyalar yig`ilishi o`tkazildi. Lekin ba`zi partiyalar, jumladan Hindistonnning ikkinchi kompartiyasi demokratik kuchlarni reaksiyaga qarshi kurashga safarbar qilishga to`sinqinlik qildi. Shunday qilib, Milliy Kongressning I. Gandhi boshchiligidagi hukumati favqulodda ahvol yuz bergan paytda og`ir vaziyatga sabab bo`lgan omillarni bartaraf eta olmadi. Nihoyat, bu hukumat inqirozni parlament saylovleri yordamida tugatmoqchi bo`ldi.

1977-yil boshida asosiy muxolifat partiyalar kaolitsiyasi – “Janata parti” tashkil topdi. Uning vazifasi bo`lajak saylovlarda Milliy Kongress partiyasini mag`lubiyatga uchratish va hokimiyatdan chetlatish edi. “Janata partiya”sining raisi ilgari Milliy kongress partiyasi o`ng qanotiga boshchilik qilgan J. Neru va I. Gandhi hukumatlarida moliya vaziri lavozimida ishlagan Morardji Desai edi.

“Janata partiya” saylovlarda erishgan yutuqlarning asosiy sabablaridan biri partiya tomonidan ishlab chiqilgan yagona manifest bo`ldi. Manifest Maxatma

Gandining xalqqa murojaati ruhida tuzilgan bo‘lib, uning Milliy kongressga qarshi qaratilgan asosiy shiori – “Ham non, ham ozodlik!” edi. Milliy kongress partiyasi bu hujjatga qaraganda ishonchliroq va to‘laroq biror hujjatni qarshi qo‘ya olmadi.

1977-yil martda bo‘lib o‘tgan saylovda “Janata partiya” bloki g‘alaba qozonib, bosh vazir Morardji Desai boshchiligida koalitsion hukumat tuzildi. Milliy kongress partiyasi saylovlarda birinchi marta mag`lubiyatga uchraganiga qaramay, mamlakatdagi eng kuchli siyosiy partiyaligicha qolgan edi.

“Janata partiya” ichki siyosatda saylov oldi manifestida xalq oldida e’lon qilingan va’dalarni bajara olmagan edi.

Mamlakatda 1979-yili bo‘lib o‘tgan navbatdagi parlament saylovlarida Milliy kongress partiyasi juda katta galabaga erishdi. I. Gandhi boshchiligida Milliy Kongress partiyasi hukumati tuzildi. I. Gandhi mamlakatga rahbarlik qilgan yillarda Hindiston jamiyati ko‘p o‘zgarishlarni boshdan kechirib, o‘z taraqqiyotida oldinga qarab katta qadam tashladi.

I. Gandining zamonaviy, mustaqil iqtisodiyotni rivojlantirishdagi mehnatlarining natijasi qishloq xo‘jaligi, sanoat, madaniyat hamda maorifning tez sur’atlar bilan o‘sib borayotganligida yaqqol namoyon bo‘ldi. Hindiston Milliy Kongressi rahbarligida bosh vazir I. Gandining rahbarligidagi o‘n bosqichdan iborat iqtisodiy hayotni yaxshilish borasida davlat sektorini ishlab chiqdi¹. Bu mamlakat iqtisodiyotida yetakchi o‘rinni egalladi. I. Gandhi 1967-yilda ishchilar ahvolini yaxshilashga qaratilgan muammolarga ijtimoiy taraqqiyparvar tarzda yondoshib ularning talablarini qondirishga harakat qildi. I. Gandhi hamisha ilm fan homysi sifatida olimlarga g‘amxo‘rlik qilib keldi va yangi-yangi yutuqlarni qo‘lga kiritishlari uchun kerakli moddiy va ma’naviy yordamni ayamadi.

I. Gandhi rasmiy uchrashuvlar xalqaro munosabatlarning nozik tomonlarini ham to‘g‘ri tushunishga tajribali diplomatlar bilan muzokara olib borish san’atini ham o‘rganib bordi. U juda ko‘p dolzarb va muhim zamonaviy anjumanlarda ishtirok etishga tuyassar bo‘ldi. Bular I. Gandining iste’dodini takomillashtirib, zukko bo‘lib yetishishiga sabab bo‘ldi. I. Gandhi ta’kidlagan edi: “Mendagi afzallik

¹ Редакционная коллегия. Индия сегодня. -М.: 2005, -С. 199.

otamning menga bergen ta’limi va tarbiyasi hamda qator ulug‘ kishilar bilan uchrashuvida bo‘ldi ... Ammo siyosat sohasida ikki barobar ortiq harakat qilishga to‘g‘ri keldi. Chunki men uning qizigina emas, mustaqil shaxs ekanligimni ham isbotlashim kerak edi”¹.

Qanday yo‘l bilan bo‘lmasin, hokimiyat tepasida muqim qolish uchun urinayotgan dushmanlar I. Gandini goh “mustabid” goh “Yangi sultanat malikasi” deb ta’na malomat qilar edilar². Aslida unday emasdi, albatta. U o‘z oldiga boshqa narsalarni iqtisodda barqaror holatni mustahkamlashni, shu bilan Hindistonning siyosiy erkinligini ta’min etishni, bu erkinlikning millionlab hindlar uchun muhim ahamiyat kasb etuvchi sharoitlar yaratishini maqsad qilib qo‘ygandi. I. Gandhi Ozod Hindiston hamisha ozod xalqlarning ozod hamkorligi bo‘lgan va hech bir xalqqa yoki hech bir davlatga boshqalarni eksplutatsiya qilmaydigan yagona tinchlik uchun kurashadi. Keng savdo-sotiq, ulkan aholi va tabiiy boylik manbalari ustidan o‘z nazoratini mustahkamlashga intilgan imperialistlar va yangi mustamlakachilik gumashtalarining qarshilik ko‘rsatishlariga aynan shular sabab bo‘lgandi.

I. Gandhi va uning hukumati zo‘r berib qilgan harakatlar tufayli katta muvaffaqiyatlarga erishildi: uning hukmronligi davrida 1966-yildan 1977-yilgacha Hindiston iqtisodiyoti olg`a katta qadam tashlaydi. U g‘alla va neft bilan o‘zini-o‘zi ta’minalashga erishadi, katta mi`dordagi ilmiy va texnikaviy kadrlar tayyorlanadi. Hindistonda mustaqillik e’lon qilingach, barcha sanoat to‘liq yoki qisman xorijiy kapital nazorati ostiga o‘tdi.

Hindiston bosh vaziri I. Gandhi mamlakatni boshqarishdaadolat mezoniga tayanardi. Shuning uchun ham u “siyosat bu imkon san’atidir” deb ta’kidlardi³. Hind milliy burjuaziyasining zaifligini hisobga olgan holda J. Neru boshchiligidagi hukumat iqtisodda xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-qo‘vvatlashi lozim bo‘lgan davlat sektorini tashkil etishga kirishdi. Davlat sektoriga ilgari inglizlarga qarashli bo‘lgan aviatsiya, kemasozlik kompaniyalari, temir yo‘l, shuningdek davlat

¹ Салимова Ф., Махкамов И. Индира Ганди. –Т., 1988. -Б. 34.

² Горев А.В. Роза на лотосе. Индира Ганди, мечты и свершения. М., 1987. С.256.

³ Движение неприсоединения проблемы и перспективы. –М.: 1986. -С. 56.

nazorati ostidagi korxonalar ham o'tdi. Chet el kapitali ogir sanoat tarmogiga jalg etildi. Bunday yo'nalishdagi industrlashtirish sanoat ishlab chikarish o'sishiga yordam berdi. Uning hajmi mustaqillik yillarida uch baravar oshdi. Ayniqsa, ogir industriya va energetika sohasi tez sur'atlarda o'sa boshladi. Yalpi milliy mahsulotdagi davlat sektori 20% ni tashkil etdi¹.

Yangi hukumat o'tkazgan dastlabki muhim islohot agrar islohot bo'ldi. Unga ko'ra, yer bevosita unda ishlayotganlarga berilishi ko'zda tutildi. Biroq zamindorlarning qattiq qarshilik ko'rsatishi oqibitida hamma dehqonlar ham yerli bo'la olmadi. Shunga qaramay, yerni zamindorlardan ijaraga olib ishlayotganlarning katta qismi yerli bo'lib qoldi. Mustaqillik yillarida qishloq xo'jalik mahsulotlari yetishtirish hajmi ikki baravardan ortiq ko'paydi. Hindiston 1966-yilgacha uchta besh yillikni amalga oshirdi.

To'g'ri, aholining barchasi ham to'q yashamayotgan yoki ma'lum qismi och holatda yashayotgan bo'lsa-da, islohot tufayli Hindiston o'z aholisini oziq-ovqat bilan asosan o'zi ta'minlash imkoniga ega bo'ldi. Hindiston hukumati milliy sanoatni rivojlantirishga ham alohida e'tibor berdi. Natijada sanoat ishlab chiqarish deyarli to'rt barobar ko'paydi. Hindiston agrar davlatdan agrar-industrial davlatga aylandi. Hindiston Respublikasi butun taraqqiyoti yillarida ijtimoiy-siyosiy muammolarga duch keldi va hozirgacha ular o'z yechimini topgani yo'q. Bular: hinduiylar bilan musulmonlar o'rtaqidagi diniy qirg'inlar, musulmonlarning Kashmirni Pokiston bilan birlashtirish uchun kurashi, sikxlarning siyosiy muxtoriyat uchun kurashi, Panjobning Hindiston tarkibidan ajralib chiqish uchun kurashi bilan bog'liq muammolardir. Bunga yana mamlakat 20 foiz aholisining yersizligi, 30 mlnga yaqin aholining ishsizligi, 60 foiz aholining hamon savodsizligi kabi muammolar ham qo'shiladi. Bu kabi o'ta murakkab muammolarni bartaraf etish yo'lida jiddiy harakatlar qilindi. Ayni paytda Hindiston, bu muammolarga qaramay, ildam taraqqiy qilib boraverdi. Bu taraqqiyotga erishishda davlat arboblarining o'rni benihoya katta va beqiyos edi.

---

¹ Редакционная коллегия. Индия сегодня. -М.: 2005. -С. 200.

II bob. Indira Gandining xokimiyat tepasiga kelishi va uning ichki siyosati

II.1. Indira Gandhi hukumatining Hindistonda siyosiy inqirozni bartaraf etishdagi faoliyati.

Indira Gandhi (1917-1984) Hindistonning siyosat va davlat arbobi sifatida e'tirof etiladi. Javohirla'l Neruning tarbiyasi asosida voyaga yetgan I. Gandhi otasi ishlarini davom ettira boshladi. Xalqaro jamoatchilik Indira Gandhi timsolida tinchlik uchun otashin kurashchi insonni ko'rdi. Uning xokimiyat tepasiga kelishi hamda mamlakat birdamligi, tinchligi yo'lida olib borgan foliyati bugungi kunda ham e'tirof etilmokda. Nafakat mamlakat birdamligi balki diplomatik sohada va qo'shilmaslik harakatidagi tashabbuslari hanuzgacha xalqaro siyosatda o'z aksini topib kelmokda. Otasining o'limidan so'ng I. Gandhi Shastri hukumatida axborot va radioeshittirish vaziri (1964-1966) etib tayinlandi. Shastri vafotidan keyin xalq bilan bo'lgan milliy siyosatdagi asosiy shaxs bo'lib koldi. Uyatchan, doimo to'g'ri fikr yurituvchi beva ayol edi (uning eri 1960 yilda vafot etgan). Hukumat rahbarligiga u yaxshi nomzod edi. Iyu Gandhi boshqalar ko'ziga kuchsiz, boshqarish oson bo'lgan rahbar sifatida ko'rindi.

J. Neru butun dunyoda tinch-totuv yashash g'oyalari asosida tinchlik hamda xavfsizlikni mustahkamlash xalqaro hamkorlik muhimligini bir necha bor ta'kidlardi, hal etilmagan xalqaro muammolar tinch vositalar bilan bartaraf etilishi mumkin va lozim ekanligini uqtirardi. I. Gandhi bevosita otasining ishlarini davom ettirdi. U har bir ishni o'z xalqi, millati va ona yurti uchun, uning xavfsizligi va taraqqiyoti uchun harakatni amalga oshirar edi.

U 1966-yildan boshlab Hindiston bosh vaziri lavozimida faoliyat ko'rsata boshladi. Kongress 1967- yili saylovlardan olib o'tadigan vaqtinchalik shaxs deb umid qilgan edilar. Natijada, 19-yanvar 1966-yilda I. Gandhi Hindiston bosh vaziri etib saylandi. Bu bilan u Hindistondagi birinchi ayol - bosh vaziri bo'ldi. I. Gandining ta'kidlashicha, biz tushunamizki, bizning tizimimiz odamlarning

ehtiyojlarini qondira olmasa ular boshqa tuzumni qo'llashga o'tadilar. Shuning uchun biz adolatli va xalqchil tizimni qo'llamog'imiz darkor deya ta'kidlardi¹.

1967-yildagi to'rtinchı umumxalq saylovlarida Hindiston Milliy Kongressi obro'si tushib ketdi. O'rinalar soni 361 tadan 283 taga tushdi, lekin o'rinalar soniga ko'ra Lok Sabxeda eng oldinda edi. Bu yil kongress hind elektorati ustidan rahbarlikni yo'qotdi.

O'tmish bilan uzilish chap va o'ng muxolifat partiyalarning muvaffaqiyatini belgilab berdi. Partiya tarafдорлари ko'paydi. Djan Sangxa partiyasiga o'xshab Svatandra partiyasi ham parlamentdagi o'rinalarini 14 tadan 35 tagacha va 18 tadan 44 tagacha ko'paytirdilar. Kongress o'z obro'sini yo'qota boshlagach, sakkizta shtat ustidan o'z nazoratini yo'qotdi².

I. Gandining siyosiy o'yinchoqqa aylantirmoqchi bo'lган kongressning orzusi ro'yobga chiqmadi. U kamtarin, adolatli, qattiqqo'l va hal qiluvchi ovozga ega bo'lган siyosatchi bo'lib chiqdi. Tez orada I. Gandhi o'zini hokimiyatga olib chiqqan o'sha odamlar bilan partiyani nazarat qilishi uchun kurash boshladи. Ikki yillik kurashdan so'ng u faqatgina partiyada emas, balki hokimiyatda ham katta obro'ga ega bo'lган ommabop shaxsga aylandi. Bu esa I. Gandining siyosat olamiga chuqurroq kirib borayotganidan dalolat berar edi.

Uning harakatlari partiyani bo'linishiga olib keldi va 1969-yil Morarji Desai yetakchiligidagi parlament a'zolarining ko'pchiligi hukumat a'zoligidan chiqdilar. 1970-yil I. Gandhi parlamentni tarqatib yubordi. Yangi parlamentga saylovlarni bir yil avval boshlab yubordi. O'z o'rnini mustahkamlash uchun u bir qancha sotsialistik shiorlarni ilgari surib xalqni o'ziga jalb qilishiga urindi. Ulardan asosiyalarini Hindistondagi asosiy banklarni milliylashtirish edi. Banklarni musodara qilish bilan Hindistonning eng boy qatlamlari-maxarajlarning qarshiligidagi uchradi.

Konstitutsiya bilan belgilab qo'yilgan ularning bu huquqlarini I. Gandhi o'zgartirishga qaror qildi. 1972-yilda qabul qilingan qonunga asosiy 500 dan ortiq hukmdorlarning nafaqa va boshqa huquqlaridan mahrum etdi. Moxarajlarni feodal

¹ Индира Ганди. Статьи, речи, интервью. -М.: 1975. -С. 283.

² Синхараджа Т.Д. Индия история страны. М.: 2007. -С. 288.

qoldiqligi, iqtisodi katta zarar keltirishi to‘g‘risidagi balandparvoz gaplari mamlakat iqtisodiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Bu siyosiy harakat hukumatni qo‘llab-qo‘vvatlashiga ega bo‘lish uchun edi. Natijada zarb Hindistonning beba ho madaniy qadriyatiga kelib tegdi. Shu vaqt dan boshlab Hindistondagi saroylar, qal’alar va boshqa muhim binolar vayronaga aylana boshladi. Uning ichidagi qimmatbaho narsalar haqida gapirmasa ham bo‘ladi, chunki ularning avvalgi egalarining ularni asrash uchun mablag‘lari yo‘q edi. 1971-yilda martda bo‘lib o‘tgan saylovlар I. Gandhi va uning partiyasiga g‘alaba keltirdi. Hindiston Milliy Kongressi xalqi turmush tarzini yaxshilash millionlab hindlarga oziq-ovqat, uy joy va ish bilan ta’minalashni va’da qildi. Natijada parlamentdagi 519 joydan 352 tasini egalladi.

1971-yilgi voqealar I. Gandining xalqaro maydonidagi obro‘sini oshirib yubordi. Pokiston tashkil topganidan boshlab g‘arbiy va sharqiy Pokistondagi panjobliklar va bengallar o‘rtasidagi kelishmovchiliklar qiyab kelardi. Sharqiy Pokiston milliy resurslardan o‘ziga tegishligini olmayotganligini ro‘kach qilib, avtonomiya talab qilardi. Bunday talabni Milliy Liga boshlig`i shayx Mansur Raxmon talab qilar edi. 1970-yili saylovlardan so‘ng voqealar keskinlashib ketdi. Milliy Liga saylovda ko‘pchilik ovozga ega bo‘ldi, lekin natijalari G‘arbiy Pokistondagi bengallar tomonidan qabul qilinmadи. Ular bengallar tomonidan boshqariladigan hukumatdan bosh tortdilar.

G‘arbiy Pokiston qo‘shinlarini sharqiy qismga kiritib, Milliy Ligani mag‘lubiyatga uchratdi. Pokiston armiyasining panjobli qo‘shinlari xalqni talab, o‘ldirib, qiyin ahvolga soldilar. Pokistonda fuqorolar urushi boshlandi va Pokistondan Hindistonga odamlar qochib o‘ta boshladilar. Pokiston harbiylarining zulmi xalqaro jamoatchilikka ham yetib bordi. 1970-yil dekabrda Hindiston chegarasini 9.774140 ta qochoq buzib o‘tdi¹. Ularni oziq-ovqat dori-darmon bilan ta’minalash hind iqtisodiyotiga og‘irlik qila boshladi. I. Gandhi mamlakatini bu nizoga aralashuvidan asrab qoldi. XX-asrning 70-yillari boshlarida Hindiston yarim orolidagi ichki siyosiy vaziyat tashvishli edi. Chunki AQSH va boshqa g‘arb davlatlari tomonidan rag‘batlantirilayotgan Islomobod, mustaqil jumhuriyat

¹ Синхараджа Т.Д. Индия история страны. М., 2007. -С. 290.

Bangladesh tuzilganligini e'lin qilgan sharqiy Bengaliya aholisiga qarshi keng miqiyosda jazo choralartini boshladi. Pokiston tomonidan bengaliyaliklarga nisbatan olib borilayotgan genotsidlar siyosati, millionlab bangladeshliklarning Hindistonga qochib ketishiga olib keldi. Ularning iziga tushgan Pokiston harbiy qo'shinlari Hindiston chegaralarini buzishardi. Uning xavfsizligi jiddiy xatar ostida qoldi. Bunday og'ir vaziyatda I. Gandhi hukumati o'ziga xalqaro yordamini qozonishga urindi. Lekin ko'p o'tmay, I. Gandhi G'arbning hind-pokiston nizosini tartibga solishni istamayotganligini, aksincha uning keskinlashishidan manfaatdor bo'lishini ko'rди. Hindistondan uzoqda bo'lgan mamlakatlarda Hindiston bosh vaziri I. Gandini ongli ishbilarmonligi bilan ajralib turadigan davlat va jamoat arbobi sifatida bilishardi. U haqiqatdan ham, "Siyosat-bu imkon san'atidar"¹ degan nuqtai nazardan kelib chiqardi. U sobiq Sovet ittifoqining yordamiga tayanish maqsadida 1971-yil SSSR bilan do'stlik va hamkorlik qilish to'g'risida shartnoma imzolandi. Bu esa Hindiston ortida katta va qudratli davlat turishini bildirar edi, chunki Pokistonni AQSH va Xitoy qo'llab-qo'vvatlayotgan edi. I. Gandhi faqat xalqaro jamoatchilik natijasini kutar edi. 1971-yil 3-dekabrda Pokistonning harbiy havo kuchlari Hindistonning sakkizta harbiy aerodromiga hujum qildilar. Kalikuttada safarda bo'lgan I. Gandhi Dehliga harbiy samolyotda yetib keldi. Zudlik bilan urush e'lon qilindi va hind harbiylari Pokiston va Bengaliyaga qarshi hujumga o'tdilar. Hind qo'shinlari sharqiy Pokistonni bosib oldilar. Buni ko'rgan AQSH va Xitoy ittifoqchilariga yordamiga shoshildilar. AQShning davlat kotibi Genri Kessinjer Hindistonni qo'rqtish uchun o'zining yettinchi Amerika flotini Bengaliya qo'ltig'iga yubordi. I. Gandining strategiyasi qo'l keldi. Sovet ittifoqi ikkala davlatni rejasini o'zgartirishga majbur qildi. Hind qo'shinlari Sharqiy Pokiston poytaxti Dakkani qo'lga oldilar va 1971-yil 15-dekabr Bengaliyada Pokiston qo'shinlari mag'lubiyatga uchradi. Panjob va Kashmirdagi voqealar ham Hindiston g'alabasiga hal bo'ldi. I. Gandidan urushni oxiriga yetkazish va Pokistonni mag'lubiyatga uchratishni talab qildilar, lekin u urushdan chiqqanligini e'lon qilib o'z qo'shinlarini Pokistondan chiqardi. Pokiston hukumatini xalq ligasi

¹ Горев А.В. Роза на латоса Индира Ганди. -М:, Политизат. 1987. -С. 256.

boshqardi. Bangladesh mustaqil davlat ekanligini tan oldi va millionlab qochoqlar o‘z yurtlariga qaytdilar. 1972-yilda 10 million kishi Hindistondan chiqarildi. Bu esa Hindistonning qolaversa, I. Gandining yutug`i edi. Inqiroz davrida I. Gandining siyosiy ta`lanti va qattiq qo‘lligi g‘alabaning asosiy yutug`i bo‘ldi. I. Gandhi boshqarayotgan Hindiston Milliy Kongressi partiyasining hokimiyat tepasiga kelishi, xalqaro vaziyatning keskinlashtirishning yangi davriga to‘g‘ri keldi¹.

I. Gandining obro‘-e’tibori mamlakatni mustaqil va markazlashgan yo‘l bilan boshqarishni rivojlanishiga olib keldi. U avtoritor tartibda davlatni boshqarishga o‘ta boshladи. Uning fikriga qarshi chiqqanlarni partiya ichida va tashqarisida ham o‘ziga sodiq kishilar bilan almashtira boshladи. Davlatni avtoritor tarzda boshqarilishi hukumatning boshqa a’zolari tomonidan “Indiraning podsholigi” nomini oldi².

Hind xalqini kambag‘alchilikdan qutqarish to‘g‘risidagi va’dalarini bajarish uchun I. Gandhi sanoatning bir qancha tarmoqlarini shu jumladan ko‘mir qazib chiqarish, yangi yer islohotini va yangi soliq siyosatini amalga oshirdi. Bu islohotlar mamlakat ahvolini og‘irlashtirib yubordi. Yirik yer egalari tomonidan bu islohot rad etildi. Boy hindlar yangi soliqlarni to‘lashdan yashirindilar, bu esa tadbirkorlikni yashirin holatga o‘tishiga olib keldi. Bu esa avvalo, kambag‘al xalqqa jabr keltirdi. Marx-navo o‘sib ketdi. Davlat qarzi tez orada 2 milliard dollarni tashkil etdi. Natijada o‘simlik yog‘i, benzin va hatto qogoz sotib olish qisqardi. 1974-yilda iqtisodda ahvol juda ogirlasha boshladи. Sanoat mahsulotlari qisqardi, oziq-ovqat kamchiligi kelib chiqdi. Pulning qadrsizlanishi 30% ni tashkil etdi. Xalq noroziligi kuchaydi. Ish tashlashlar, mitinglar boshlandi. Hindistonning sanoat va moliyaviy poytaxti Bombeyga bir yilda 12 mingta ish tashlash sodir bo‘ldi. Ayniqsa, temir yo‘l ishchilarining umummilliy ish tashlashida 1milliondan ortiq kishi qatnashdi. 60 mingdan ortiq temir yo‘l ishchisi qamaldi. 1974-yilning oxiriga kelib I. Gandhi hukumati o‘z obro‘sini yo`qota boshladи. Mamlakatning turli

¹ Митрохин Л.В. Индия. Вступная в век XXI. -М:, 1987. -С. 361.

² Синхараджа Т.Д. Индия история страны. -М:, 2007. -С. 292.

burchaklarida hukumatga qarshi chiqishlar bo‘ldi. Hindiston Milliy Kongressi rahbariyati ichida lavozimni su’iste’mol qilish va korrupsiyaga berilish holatlari qayt etildi. 1975-yil iyunda I. Gandhi siyosatiga qarshi bo‘lgan minglab kishilar hibsga olindi, matbuotda senzura paydo bo‘ldi. Iyuldagি ko‘pchilik siyosiy partiylar ta’qiqlandi va parlament I. Gandining favqulodda vakolatini tasdiqladi. Muxolifat partiylar Marorji Desaya yetakchiligidagi Janata partiyasiga birlashdi. Mamlakat fuqorolar urushi yoqasiga kelib qoldi. 1976-yili umumxalq saylovlari orqaga surildi. 10 minglab kishilar talabalar, advokatlar, jurnalistlar hibsga olindilar. Ish tashlashlar, mitinglar ta’qiqlandi. Ish haqlari berilmadi. Bu tanqidlarga qarshi I. Gandhi 20 bosqichdan iborat iqtisodiy islohotlarni e’lon qildi¹. Bu manefestda asosan narx-navolarni kamaytirish va’da qilindi. Odamlar favqulodda ahvol o‘z natijasini berdi deb o‘ylamasliklari uchun uni “tinch inqilob” deb atadilar. Sanoat uchun 1975-yilda 6% ga, keyingi yil esa 10%ga o‘sdi, mamlakat eksporti o‘sdi. Mamlakatda pulni qadrsizlanishining oldi olindi. Bir oy ichida guruch va boshqa zarur oziq-ovqat mahsulotlarining narxi 5% kamaydi va kamaya boshladi. Mamlakat temir yo‘l harakati ham yaxshi ishlay boshladi. Hamma yerda va hamma sohada favqulodda ahvolni e’lon qilinishi sezilarli darajada o‘z natijasini ko‘rsatdi. Bosh vazirning kichik o‘g‘li Sanjay Gandhi rahbarlik lavozimlarida ishlamasada onasining yordami bilan siyosatda ancha tanilib qoldi. Hukumat tomonidan nazorat ostidagi ommaviy axborot vositalari uni deyarli shaxsini ulug‘lab yuborgan edi.

Sanjay televezor ekranlarida, ayniqla, radioda tez-tez chiqib turar edi. U bir-biriga qarshi ikkita davlat eshittirishini olib borar edi. Biri tug‘ilishni sun’iy kamaytirishni targ‘ib etuvchi dastur bo‘lsa, ikkinchisi yomg‘irdan so‘ng qo‘ziqorinday bir kechada paydo bo‘layotgan pastqam uychalarga qarshi kurashdan iborat edi. Xalq tomonidan bu shaxsiy hayotga tahdid, an’anaviy va diniy urf-odatlarni buzish deb baholandi. I. Gandining xalq turmush tarzini

---

¹ Митрохин Л.В. Индия. Вступная в век XXI. –М.: 1987. -С. 365.

yaxshilash va uni demografik inqirozdan qutqarishga mo‘ljallangan choralari teskari natija bera boshlagan edi.

1977-1980 yillarda Hindistonda “Janata” partiyasi faoliyat ko‘rsatdi. 1977-yil yanvarda I. Gandhi mamlakatdagi favqulodda ahvolni bekor qildi. Siyosiy mahbuslarni ozod qildi va mart oyida oradan ikki oy o‘tgach umumxalq saylovlarini e’lon qildi. U qisqa vaqt ichida muxolifatchilar saylov kompaniyasini boshlay olmaydilar va Hindiston Milliy Kongressi partiyasi osonlikcha g‘alabaga erishadi deb hisoblagan edi. Muxolifatchilar tez orada o‘zlarini o‘nglab I. Gandhi va uning o‘gli Sanjayga hamda ular tomonidagilarga qarshi kurashni boshlab yubordilar. Ular xalqqa mamlakatni o`rtacha hayotga qaytarish va fuqorolik huquqlarini qaytarishni va’da qildilar. “Janata” partiyasiga ovoz berish bilan siz demokratiya tarafida va diktaturaga qarshisiz shiorini ilgari surib chiqdilar. Natijada 1977-yilgi saylovlarda I. Gandhi mag‘lubiyatga uchradi. Barcha okruglarda “Janata” partiyasi vakillari g‘alaba qozondi.

Aholining 43% muxolifatchilarni qo‘lladi bu parlamentda “Janata” partiyasi uchun 493 o‘rindan 270 tasiga egalik qilishiga olib keldi. Kongress o‘zining o‘ttiz yillik faoliyatidan so‘ng rahbarlikni qo‘ldan boy bergen edi. Mamlakatning eng katta shtati bo‘lgan Uttar Pradeshda Kongress partiyasidan bitta ham nomzod o‘tmadi. Hindiston Milliy Kongressining 49 vaziridan faqat 15 tasi o‘z okruglariga qaytdilar. Hatto I. Gandhi ham parlamentda o‘z o‘rnini yo`qotdi.

“Janata” partiyasining rahbari bo‘lgan 81 yoshli Morardji Desai oldiga faqatgina I. Gandhi hukumatini ag`darish uchun birlashgan turli kayfiyatdagi siyosiy guruahlarni boshqarishdek qiyin vazifa turar edi. Ayniqsa Jan Sangx boshchiligidagi Hind Milliy partiyasining ta`siri katta edi. Uning a`zolari 1960-yilga kelib o‘n martaga oshdi. Ular: “Bitta mamlakat, bitta xalq, bitta madaniyat va qonun hokimiyati” shiori bilan shahar va qishloqlarda taniqli edi. Jan Singx saylovdagi olib chiqib, 90 ta parlament a’zosidan iborat guruh hosil qila oldi. G‘alabadan so‘ng “Janata” partiyasi mayda bo‘laklarga bo‘linib ketdi va parlamentda fraksiyalar o‘rtasida kurash avj olib ketdi. Bundan tash`ari Morarji Desaya hukumati mamlakatda barqarorlikni tiklash va inflyatsiyani qisqartirishga qodir

emasligi ma'lum bo'ldi. 1980-yilda "Janata" partiyasi ichidagi kelishmovchiliklar natijasida o'z mavqeini yo'qotdi. Saylovchilar yana I. Gandhi va Kongress partiyasiga qaradilar. Ular faqat shu partiya mustahkam va farovonlikni berishga qodir hukumat deb bildilar.

1980-yil yanvarda I. Gandhi va Hindiston Milliy Kongressi yana hokimiyatga qaytdi. Nomzodlarning katta qismi yoshlar bo'lib, Kongressning yoshlar qanotidan kelganlar edi. Ular siyosatda yangi bo'lib, hokimiyatda ikkinchi shaxsga aylanib qolgan Sanjay Gandhi qanoti ostida edilar. Sanjay Gandining muvaffaqiyat bilan Ametxi okrugidan nomzodi ilgari surila boshladi. 1977-yilgi saylovida u mag'lubiyatga uchradi, lekin u onasining eng yaqin maslahatchisiga aylandi. Sanjay onasining yagona ishonzhli shaxsiga va merosxo'riga aylandi. Hukumat qisqa vaqt ichida mamlakatda tartib o'rnatdi, biroq oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan narx-navoni to'xtatib qola olmadi. Qishloqlarda ishsizlar ko'paydi, shaharlarda ham ahvol yomon edi. Assam va Panjob shtatlaridagi tartibsizliklar ayniqsa ularni qiyin ahvolga solib qo'yayotgan edi. Odamlar ko'z oldida Kongress kambag'allar va kam ta'minlanganlarni himoya qiluvchi partiya bo'lib ko'rinas edi.

1980-yil iyunda Sanjay Gandhi avia halokatda vafot etdi. I. Gandhi uchun bu katta yo'qotish bo'ldi. I. Gandhi Kongressdan umuman siyosat olami bilan tanish bo'lgan katta o'g'li uchuvchi Rajiv Gandini qo'llab qo'vvatlashni so'radi. Kamtarin, doimo chetda turadigan, lekin ajoyib xususiyatga ega bo'lgan Rajiv Gandhi J. Neru prinsiplarini qo'llab-quvvatlardi. 1981-yil u ukasi Sanjay Gandhi o'rniga Amexti okrugidan katta ovoz bilan deputatlikka saylandi. Hindiston bosh vaziri I. Gandining eng asosiy muammosi Panjobda terrorchilik harakatining boshlanganligi edi. Panjob Hindistonning eng unumdar tumanlaridan biri bo'lib, dehqonlar boshqa yerlarga qaraganda bu yerdan ikki marta ko'p daromad olar edilar. Panjobdagi aholining katta qismini singxlar tashkil qilib, ular Hindiston aholisini 2% ini tashkil qilar edilar. Davlatdagi yuqori lavozimlarni 10% ini singxlar egallab, armiyada ham obro'lari baland edi. 1982-yilda prezident etib saylangan G'iyon Zaiya Singx birinchi singxlardan chiqqan prezident edi.

Mamlakat mustaqillikka erishgandan boshlab, singxlarning siyosiy ongi va birlashuvi singxlarning “Akali Daya” partiyasi asosiy siyosiy kuch bo‘lib, Kongress partiyasini saylovlarda siqib chiqara boshladilar. I. Gandhi shtat hukumatining mustaqilligini tan olishni istamadi va unga qarshilik bildirdi. Kongress partiyasining siyosatchilari Jarnoil Singx Bxindranval (1947-1984) boshchiligidagi singx fundamentalistlarining harakatini moliyaviy jihatdan qo‘llab kelishar edi. 1983-yil Bxindranval o‘zini eng ashaddiy ekstremist sifatida ko‘rsatdi. U o‘zini shtabi qilib Amritsardagi oltin ibodatxonani tanladi va shu yerda joylashib oldi.

Oltin ibodatxona XVI-asrda qurilgan bo‘lib, singxlarning asosiy muqaddas joyi edi. U Sunniy ko‘lining o‘rtasida joylashgan bo‘lib, qirg‘oqlari marmardan ishlangan, qirgoq bilan uni marmardan ishlangan damba birlashtirib turardi. Uning gumbazlari oltin bilan qoplanganligi uchun uni “Oltin ibodatxona” deb atashardi. Shu muqaddas joydan Bxindranval hukumatga qarshi terrorchilik harakatini olib bordi.

Fuqorolar urushini oldini olish uchun 1984-yil may oyida hind armiyasi Oltin ibodatxonani tozalashga buyruq berdi. Iloji boricha ibodatxonani buzmaslikka, kam kuch sarf qilishga buyruq berildi va 70 ming soldat ibodatxonani o‘rab oldilar. Bxindranval tarafdorlari ibodatxonadagi katta miqdorda to‘plangan qurol-aslaha yordamida katta zarar keltirdilar. Birinchi hujumni o‘zida 100 ta askar otib tashlandi. Natijada hind armiyasi tank va artilleriya qo‘sishlari yordamida ibodatxonani bosib oldi. “Zangori yulduz” deb nomlangan operatsiyada 300 dan ortiq hind askarlari va minglab qo‘zg‘olonchilar halok bo‘ldilar. Bu veqeal singxlarga salbiy ta’sir qildi. O‘zlarini va dinlarini kansitilgan deb hisobladilar. Juda ko‘p singxlar bu voqeada, shaxsan I. Gandini aybladilar. 1984-yil 31-oktabrda I. Gandhi ishga ketayotganida singxlarga mansub bo‘lgan ikkita tan soqchi tomonidan otib o‘ldiriladi.

II.2. Indira Gandhi hukumati tomonidan olib borilgan ijtimoiy- iqtisodiy islohotlar.

Hindiston mustaqillikni qo‘lga kiritish bilan hokimiyatga Javohirla’l Neru boshchiligidagi Kongresschilar keldi. J. Neru XX-asrning 30-yillarda Hindiston Milliy Kongressining asosiy maqsadi iqtisodiy jihatdan keng imkoniyatlari tabaqasiz jamiyat yaratishdan iborat ekanligini ta’kidlaydi. Bunday jamiyatni kerak bo‘lsa kuch ishlatib bo‘lsa-da, yaratishni maqsad qilib olgan edi. U Mahatma Gandining asosiy yo‘nalishi bo‘lmish sotsializm yo‘nalishdan ancha chekindi. Ammo V. Papel va uning tarafdarlari Kongressda J. Neruning ijtimoiy siyosatiga qarshi chiqishdi. 1948-yili Kongress tomonidan qabul qilingan “Vakumni ijtimoiylashtirish” rezolyutsiyani qabul qilganligida bevosita kuzata olamiz. Yana davlat korxonalarini har uch jabhada tashkil etiladigan bo‘lib, xususiy korxonalar jamiyatning to‘liq iqtisodiy talabiga javob bera olmas edi. Shunday qilib aralash turdagiligi iqtisodiy tizilmaga yo‘l ochilib, garchand davlat tizimi ustun bo‘lib qolsada, xususiy tadbirkorlik yetarli ta’sirga ega bo‘lib qoldi.

Rejalashtirish itisodiyotning muhum asosi bo‘lib xizmat qildi. Zero mustaqillikning dastlabki yillarda mustahkam iqtisodiy boshqaruv tizimga ehtiyoj bor edi. J. Neruning maqsadi 10 yil ichida Hindistonni qashshoqlik botqog‘idan chiqarmoqchi bo‘ldi. Davlat reja komiteti mamlakat mudofasi va yetakchi xo‘jalik tizimi ustidan o‘z nazoratini o‘rnatishi kerak edi. Tashqi dushmanidan himoyalanish uchun davlat byurokratik tizimi mustahkam bo‘lishi kerakligini J. Neru yaxshi tushungan. 1951-1956 yillari dastlabki 5 yillik iqtisodiy reja tuzildi. O‘z navbatida xususiy korxonaga ham erkinlik berdi. 1955-yilda Abadida o‘tgan syezda kongress “sotsalistik shakldagi” jamiyatni qurishni e’lon qiladi. Kongresning asosiy maqsadi Hindistonda kuchli ijtimoiy himoya asoslangan jamiyat qurish bo‘lib qoldi. Aholisining 40 %i qashshoq bo‘lgan. Hindiston uchun bu kabi so‘l yo‘nalishdagi fikrlar aholining aksariyati tomonidan yaxshi kutib olindi. Lekin xususiy mulkchilik va erkin tadbirkorlik tarafdarlari manfaatlariga zid keladigan qonunlar ham qabul qilingan edi. Davlat barcha yo‘nalishlarda o‘z nazoratini kuchaytira boshladi. 1962-yilgi manifestlarda aholi

o‘rtasidagi mulkiy tengsizlik darjasini tenglashtirish masalalari ko‘rildi. Ijtimoiy himoya tizim yana boshqacha yo‘nalishlarga burildi. 1963-yil Hindiston Milliy Kongress xalqga murojatida davlat sektorining mustaqillik yillaridagi strategik yo‘nalishlari to‘g‘ri olib borilganligi ta’kidladi. 1964-yil Bxubaneshvarda Kongress Hindistonda demokratik va sotsiolistik yo‘nalishni tanlaganini ma’lum qildi. Bu syezdan keyin 1964-yil 27-mayda Javohirla’l Neru olamdan o‘tdi.

1967-yili Hindiston bosh vaziri Indira Gandhi va Hindiston Milliy Kongress vakillari o‘n bosqichdan iborat partianing yo‘nalishini tanladi bu dasturga muvofiq bank tizimi, milliy sug`urta tashkilotlari, 600 ga yaqin zodagonlar vakolatlarini yo‘qotish, shaharlarda yer egaliga cheklovlar belgilash, qishloqlarda yer ijara tizimini isloh qilish, monopoliyalar vakolatlarini cheklash va iqtisodiy kuchni alohida shaxslar qo‘lida birlashishga yo‘l qo‘ymaslik choralarini o‘z ichiga olar edi¹.

Bunday choralarни qabul qilish saylovdan oldin saylovchilar tomonidan talab qilingan edi. Saylovlarda Kongress saylovlarda ilk bor ko‘p shtatlarda mag‘lubiyatlarga uchradi. Shuning chun ham yuqoridagi ta’kidlangan keskin ijtimoiy iqtisodiy choralgarda borishga majbur bo‘ldi. Hindiston Milliy Kongressda bo‘linish yuzaga keldi (yana so‘l va o‘nglarga ajrash). So‘l radikallari banklarni natsionalizatsiya qilishni talab qildilar. Bu esa o‘z navbatida S.K. Patil, Atul Gxosh va Hindiston Milliy Kongress prezidenta Nidjalingan kabi konservatorlarning qarshiligiga uchradi.

Konservatorlarning qarshiligiga karamasdan I. Gandining hukumati yirik bojlarni natsionalizatsiya qildi. Monopoliyalarning vakolatlarini chekladi va yer islohotini o‘tkaza boshladi. Judayam qashshoq yersiz dehqonlar yerga ega bo‘ldilar. Iqtisodiyot vaziri Morardji Desai yuqorida ta’kidlangan islohotlarga qarshi chiqdi va lavozimidan voz kechdi. Natsionalizatsiya qilish rejali va amaliyoti Jana Sangx va Svatandr partiyalaridan tashqari I. Gandining bu choralarini qo‘llab quvvatladilar. Millatga murojatida I. Gandhi banklarni natsionalizatsiya qilish choralari oldin ham ko‘rib chiqilganini alohida ta’kidlab

¹ Редакционная коллегия. Индия сегодня. М.: 2005. -С. 200.

o‘tdi. “Iqtisodiy tepalik ustidan qo‘mondonlik” choralari Hindistondek kambag‘al davlat uchun ilojsiz chora ekanligini ta’kidlab o‘tdi, yana u Hindiston Milliy Kongress xalqdan uzoqlashganini ham alohida ta’kidlab o‘tdi¹. 1964-yili va’dalar yetarlicha e’tibor qozonmaganligini va boshqa masalalar xususida tanqid qildi. Ayni mana shu sabablar xalqni Kongressga va uning hukumatiga ishonchini pasaytirdi. Hukumat “katta choralar” evaziga o‘z xalq oldida o‘z obro‘sini tiklash lozim edi.

Hindiston Milliy Kongress ichidagi qarama-qarshiliklar oxir oqibat Kongressni ikkiga bo‘linib ketishiga olib keldi. 1969-yil o‘nglar va so‘llar o‘rtasida kurash qizib ketdi. 1969-yil noyabr oyida o‘zaro kurashlarda Hindiston Milliy Kongress bo‘linib ketishga olib keldi. Hindiston siyosatdonlaridan biri Djanna Sangx partiyasining rahbari Balraj Modhoq “Kongressni bo‘linishi mamlakat uchun muhim voqeа bo‘lib, biz bu voqeani olqishlaymiz. Agarda Kongress Mahatma Gandini aytganlarini qilganida bu bo‘linish 1948-yil sodir bo‘lar edi. Bu ea o‘z navbatida ikkita “jonli” harakat qiluvchi partiyalarni paydo bo‘lishiga olib kelar edi”-deb ta’kidlab o‘tdi².

O‘nglar I. Gandini kommunistlikda ayblashdi. Bu ayblarni rad etib J. Neruning “Markazdan so‘lroq” siyosati tomonida ekanligini ta’kidladi. O‘nglar nomigagina sotsialistik yo‘nalishni targ‘ib qilar edilar. Fuqaroviylar jamiyat qurish masalasi esa ikkinchi darajada turganligi yaqqol ko‘rinib turar edi. O‘nglarning antikongresschilik harakatlari halq ommasining qarshiligiga duchor bo‘ldi. Mamlakatning kelajagi borasidagi tafovutlar, 1970-yil dekabrida Hindiston Milliy Kongressini tarqatib yuborilishiga olib keldi.

Shu yili I. Gandining partiyasiga xalq tomonidan yangi mandat kerakligini ta’kidlab o‘tdi.

I. Gandining ta’kidlashicha, biz tushunamizki, bizning tizimimiz odamlarning ehtiyojlarini qondira olmasa ular boshqa tuzumni qo‘llashga o‘tadilar. Shuning uchun biz adolatli va xalqchil tizimni qo‘llamog‘imiz darkor³.

¹ Синхараджа Т.Д. Индия история страны. М.; -С. 302.

² Ульяновский Р.А. Три лидера великого индийского народа. М.; 1986. -С. 209.

³ Индира Ганди. Статьи, речи, интервью. М., 1975, С.283.

1971-yilgi parlamentga saylovlarda Kongress tashkiloti, Satantra, Djana Sangx va Birlashgan sotsialistik partiyasi I. Gandining siyosatini qo'llamasdi. Ammo 1971-yil mart oyida bo'lib o'tgan umumxalq saylovlari bosh vazirga g`alaba keltirdi. 1971-yil dekabrda Pokiston armiyasi mamlakat sharqida mag`lubiyatga uchradi. Bu hol Sharqiy Bengaliyaning Pokistondan ajralib mustaqil Bangladesh davlati sifatida tashkil topishiga olib keldi. G`arbda ham Pokiston qo'shinlari muvaffaqiyatsizlikka uchradi va mag'lub bo'ldi. Pokiston ustidan qozonilgan g`alaba hamda urushdan keyin olib borilgan muvaffaqiyatli muzokaralar I. Gandhi obro'-e'tiborini kuchaytirdi. Saylovlarda Hindiston Milliy Kongressini parlamentida 330 ta deputatlik mandatini egallab raqiblari ustidan g`alaba qozondi.

Kongress Tashkiloti 15 mandat bilan mag`lubiyatga uchradi. Oldin u 65 ta joyga ega edi. 1971-yilgi saylovlardan keyin I. Gandhi boshchiligidagi hukumat yuqorida aytib o'tilgan 10 bosqichni amalga oshirishga tushdi. Bulardan eng asosiysi yer islohoti bo'ldi. Yer egaligini 10-18 akr dan oshmaslik masalasini ilgari surdi. Bu esa o'z navbatida yirik zamindorlar manfaatlariga zid keldi va parlament ichida tafovutlar yuzaga keldi.

Parlament ichidagi va parlamentdan tashqaridan kelishmovchiliklar islohotni oxirigacha sekinlashtirdi. Hindiston Milliy Kongressi partiyasi ichida ham kurash yuzaga keldi. Lekin shunday bo'lsada bir necha million kishi yerli bo'lib qoldi.

Bundan tashqari mamlakatda va kongressning ichida bo'lib o'tayotgan to'qnashuvlarning sababchilaridan biri hisoblangan yuzdan ortiq sug'urta kompaniyalarini natsionalizatsiya qilish masalasi ichki ziddiyatni yanada alangalatdi. Chunki xarajat va mahalliy kompaniyalar bu jarayonning ichiga kirib ketayotgan edi. Davlatning qo`liga 100ga yaqin yengil sanoat kompaniyalari o'tdi. Kompaniya egalari fabrikalarni ziyon yetkazayotganlikni bahona qilib yopa boshladilar, qolganlar esa yopishga tayyorlandilar. Davlat va tadbirkorlar o'rtasida kelishuv masalasi sifatida iqtisodiyotda qo'shma sektorni tuzish masalasi olg'a surildi. Yana davlatning iqtisodiy imkoniyatlaridan foydalangan holda yirik

monopoliyalarga tegishli kompaniyalarining aksiyalarini sotib olishdan iborat edi. Shu yo‘l bilan aralash shakldagi iqtisodiy tizimni yuzaga keltirishdan iborat edi. Natijada iqtisodiy yo‘nalishdagi kurashlar siyosiy yo‘nalishlardagi kurashlardan qolishmaydigan bo‘lib qoldi. 1975-yilgi saylovlarda ham I. Gandining partiyasi yana g‘alabaga erishdi.

1971-yilgi Utar Pradeshdagi saylov uchastkasidan birida I. Gandhi saylash tartibini buzganlikda ayblanib, oliv sud unga 4 yil jinoiy ishni ko‘rib chiqdi. 1975-yili uning siyosiy raqiblarining ayblarini Hindiston oliv sudi rad etib, I. Gandini oqladi. Muxolifatchilar xalqni hukumatga bo‘ysunmaslik g`oyasini olg`a surdilar. Ammo hukumat va parlament bosh vazir I. Gandini himoya qilib chiqdi. Hattoki shtatlardagi ko‘zga ko‘ringan fidoiy kishilar bosh vazir tomonida turdilar. 1975-yil 26-iyun Hindiston bosh vaziri I. Gandhi va prezident mamlakatda favqulodda holatni e’lon qildi. Butun mamlakatda muxolifat siquvga olindi. Lekin siquvga olish qonuniy tusda amalga oshirildi. Hukumat muxolifatni to‘polonlar chiqarganlikda aybladi. Ko‘p odamlar qamoqqa olindi, parlamentda opozitsiya hukumatning bu hatti-harakatini qoralab chiqdi.

1975-yil 1-iyul kuni I. Gandhi hukumati 20 bosqichdan iborat davlat dasturini e’lon qildi. Bu dastur 10 bosqichli dasturning davomi edi. Ularning ichida eng asosiylaridan biri hayot uchun muhim bo‘lgan tovarlar narxlarini pasaytirish, berilgan yerlarning ortiqchasini zamindorlardan tortib olib, kambag‘allarga berishdan iborat edi. O‘z navbatida xususiy mulkchilik ta’sir doiralarini liberallashtirish chorralari ko‘rildi. Hukumat natsionalizatsiya siyosatini boshqa davom etmasligini e’lon qildi.

1976-yili I. Gandining hukumati Hindiston konstitutsiyasiga 42-o‘zgartirishni kiritdi. Unga ko‘ra Hindiston “Suveren demokratik respublika” deb ataladigan bo‘ldi.

Avvalgidek, yangi dasturni amalga oshirishda qator qiyinchiliklar yuzaga keldi. Ya’ni qishloqlardan tortib, yirik xususiy korxonalargacha bu kelishmovchilik yetib bordi. Muxolifatchilardan biri sotsialistlarning lideri Djarj Fernondes I. Gandiga qarshi kurashga barchani chorladi. Hukmron partianing

ichida ham kelishmovchiliklar yuzaga keldi. Bunga asosan, partianing ichidagi yoshlar qanoti sababchi edi. Sanjay Gandhi o‘z onasining siyosatini ayrim jabhalarini qoraladi. U Hindiston Milliy Kongressi ichidagi kadrlar masalasini hal qilar, hukumatda hech qanday lavozimda ishlamasada o‘z ta’sirini o‘tkaza olar edi. Hukumatda o‘ziga kerakli bo‘lgan kishilarni o‘tkaza olar va lavozimidan ozod eta olish kuchiga ega edi. I. Gandhi esa uni qo‘llab quvvatlar edi.

Sanjay Gandhi 5 bosqichli dasturni olg‘a surdi. Uning asosiy ma’nosi aholining ko‘payishi darajasini oldini olishdan iborat bo‘lib, aholi demografiyasini nazorat qilish edi. Uning ustiga “ixtiyoriy stirilllashtirish” siyosatiga qarshi chiqishlar bo‘lib o‘tdi. Ya’ni yirik shaharlarda qashshoq aholini uy-joylaridan mahrum qilish odatiy hol bo‘lib qoldi. Bularning barchasi Hindiston Milliy Kongressi partiyasini yemira boshladi. 1977-yil yanvar oyida I. Gandhi hukumati parlamentga saylov chaqirig‘ini e’lon qildi. Saylovda ko‘proq ovoz olish maqsadida hukumat turmalaridan ko‘p siyosiy mahbuslarni ozod etdi. Ozod etilgan siyosiy mahbuslar opozitsion partiyalar oldida birlasha boshladilar. Narayan boshchiligidagi “Janata partiya” xalq partiyasi antikongresschilik harakatini boshladilar. Uning tarkibiga “Birlashgan Kongress uyushmasi”, Jana Sangx, “Bxaraya lokdal” (Hindiston xalq partiyasi) va “Sotsialistik partiya” lar kirdi.

Janata partianing saylov oldi targ‘iboti, tarkibida konservativ bloklar ko‘p bo‘lsa-da, xalqning ijtimoiy iqtisodiy sharoitini liberal yo‘l bilan yaxshilashga qaratilgan g‘oyalardan iborat edi. Mahatma Gandining demokratik g‘oyalarini o‘zlariga moslab targ‘ib qildilar. Janata partiya kapitlaizimning yo‘nalishlaridan voz kechishga chorlar, xalqni iqtisodiy nochorligidan chiqarishga intildi. Hindiston elitasi dastlab bu partiyani oqlasada, keyinchalik ularni qo‘llamay qo‘ydi. Hindiston Milliy Kongressi partiyasini xalqqa yer bo‘lib berishidaadolatsizlik qildi va ishni eplay olmadi degan gap tarqatdilar. O‘z navbatida ular Hindiston Milliy Kongressi amalga oshirmoqchi bo‘lgan ishni oxirigacha yangicha yo‘l bilan amalga oshirmoqchiligin xalqqa e’lon qilib chiqdi. Iqtisodiy kuchni monopoliyalar qo‘lida mujassamlashga qarshi e’lon qildilar.

Janata Parti, Hindiston Milliy Kongressi partiyasining so‘l g‘oyalarini o‘zlashtirib xalqning e’tiborini qozona oldi. Hindiston Milliy Kongressi partiyasi tarkibidan Jangivan Ramning chiqarib yuborilishi, kongresschilarni obro‘sini tushirib yubordi. I. Gandhi va S. Gandilarning “diktaturasiga” qarshi chiqgan muxolifat, iloji boricha hukumatni qoraladi.

Janata partiyaning bir bloki bo‘lgan demokratiya uchun Kongress g‘alaba qozondi. Morarji Desaya bosh vazir bo‘ldi. Hindiston Milliy Kongressi I. Gandhi boshchiligidagi mag`lubiyatga uchradi. Uning asosiy sababi so‘l markazchilik siyosatidan uzoqlashishi, nodemokratik usullar orqali mamlakatni boshqarishida bo‘ldi. Muxolifat esa bundan unumli foydalandi.

I. Gandhi boshqaruvi davrida Hindiston siyosiy rivojlanishining yangi yo‘lini tutdi. Ammo bir necha partiyalar birlashmasidan tashkil topgan Janata partiya va uning fraksiyalari asosida tuzilgan hukumat inqiroziga yuz tutishi muqarrar edi. G‘oyaviy kelishmovchiliklar va partiya ichida birdamlikning yo‘qligi, uning inqirozi muqararligini anglatar edi.

1880-yili I. Gandining partiyasi yana g‘alaba qozondi. Lekin ular va’da bergen iqtisodiy farovonlikni xalq ko‘rmadi. Hindiston Milliy Kongressi harakat qilmasin ommani e’tiborini o‘ziga torta olmay qola boshladidi. Sotsialistik shiorlar o‘z davrini yashab bo‘lganligi yaqqol ko‘rinib qoldi. Hindiston tobora kapitalistik yo‘nalishining g‘oyalariga suyana boshladidi. Hind xalqi bozor iqtisodiyotini kuchayishida davlatning ta’sirini pasayishini xoxlar edi. Davlat kapital izim yo‘nalishiga qaratilgan Indira Gandining siyosati, ommani e’tiborini qozona olmadi. Ammo uning tenglikni yoqlab chiqqan ijtimoiy siyosati xalqqa ma’qul keldi. Ishchilar huquqlarini himoya qilish, dehqonlarni yer bilan ta’minalash, shifoxonalarni qurilishi, bolalar uchun maktablarni bunyod bo‘lishi bularga yaqqol misol bo‘la oladi. I. Gandhi boshqarayotgan Hindiston Milliy Kongressi partiyasining hokimiyat tepasiga kelishi, xalqaro vaziyatning keskinlashtirishning yangi davriga to‘g‘ri keldi. I. Gandining qaytishi, deb yozadi, ”Петриот“ gazetasi, neokolonistlar uchun katta zarba bo‘ldi¹.

¹ Митрохин Л.В. Индия Вступная в век XXI. М.: 1987. -С. 361.

III bob. Indira Gandhi hukumatining tashqi siyosati.

III.1. Indira Gandhiining xalqaro munosabatlardagi yetakchilik roli.

1955 yili I. Gandhi otasi bilan Bandung konferensiyasida ishtirok etadi. O'sha vaqtlardayoq I. Gandhi Hindistondagi ichki ahvolni va xalqaro maydondagi vaziyatni to'g'ri tushinar va tahlil qila olardi. U dunyoni ko'rgan sari ozod bo'lgan Sharq mamlakatlari rahbarlari va G`arb davlatlari rahbarlari siyosiy qarashlarini tahlil qilar edi. J. Neru chet elga safar kilganda I. Gandhi otasini ko'pincha birga kuzatib borar edi. Bu safar va rasmiy uchrashuvlar xalqaro munosabatlarning nozik tomonlarini ham to'g'ri tushunishga tajribali diplomatlar bilan muzokara olib borish san'atini o'rganishga katta yordam berdi. U juda ko'p muhim zamonaviy anjumanlarda ishtirok etishga muyassar bo'ldi. Bular Indiraning iste'dodini takomillashtirdi, zukko bo'lib yetishishiga yordam berdi. I. Gandhi ta'kidlagan edi: "Mendagi afzallik otamning menga bergen ta'limi va tarbiyasi hamda qator ulug` kishilar bilan uchrashuvida bo'ldi ... Ammo siyosat sohasida ikki barobar ortiq harakat qilishga to'g'ri keldi. Chunki men uning qizigina emas, mustaqil shaxs ekanligimni ham isbotlashim kerak edi. Hindiston nafaqat Qo'shilmaslik harakatining asoschisi bo'lib qolmay balki uning g`oyalari: tinch-totuv yashash, tinchlik va taraqqiyotga intilish, yadro halokatini oldini olish uchun kurashni amalga oshirishga katta hissa qo'shib kelgan mamalakatlardan biridir. Uning tinchliksevar tashqi siyosat olib borishi, xalqaro maydonda obro' e'tiborning ko'tarilishiga olib keldi.

I. Gandining xalqaro siyosiy, iktisodiy munosabatlarni chuqur va puxta bilishi, jahon miqyosidagi obro'-e'tibori imperialistik kuchlarning hiyla-nayranglari va fitnalari barbod etishda juda qo'l keladi. 1983-yil martda Dehlida bo'lib o'tgan anjumanda qo'shilmagan davlatlar va mamlakatlar hukumat boshliqlarining I. Gandini yakdillik bilan bu harakat rahbarligiga saylanishini jahonning barcha taraqqiyarvar kishilari qizg'in olqishladi.

Hindistonning tinchlik va xalqlar xavfsizligi ideallariga amal qilish uning tashqi siyosatining mustahkam negizini tashkil etdi. "Bizning tinchlikka da'avatimiz: degan edi. I. Gandhi BMT Bosh assambliyasining 38-sessiyasida

o‘zimizning faqat xolis tilagimizni bayon qilishdan iborat bo‘lmay, tinchlikni hayotiy zarur ekanligidir. Chunki mavjud bo‘lgan harbiy qurol-aslaha umuman insoniyatni tor-mor qilish tahdidini solmoqda. Bugungi tinchliksiz ertangi hayot yo‘qdir. Barcha mamlakatlarda tobora ko‘proq odamlar daxshatli qurol jamg‘armasi qanday oqibatlarga duchor qilishni tushungani sari ularning siyosiy e’tiqodidan qat’iy nazar, tinchlik uchun kurash kengaymoqda. Biz tinchlik uchun kurashni avj oldirgan taqdirdagina omon qolishimiz mumkin”¹

1983-yil 7-martda Hindiston poytaxti Dehlida qo‘shilmagan mamlakatlar VII-konferensiysi bo‘lib o‘tdi. Konfrensiyada 101 davlat vakillari ishtirot etdi. Dehli anjumani xalqaro vaziyat nihoyatda chigallashgan, imperialistik davlatlarning qo‘shilmagan mamlakatlar ichki ishiga aralashuvi avjiga chiqqan, bu harakat qatnashchilarining ichida ayrim mamlakatlar shu harakat prinsiplariga rahna solgan (masalan, Pokiston tashqi siyosatga militarizmga yuz tutib, AQSH bilan harbiy sharhnomaliga tuzgan) bir sharoitda o‘tdi. 1983-yil 7-martda I. Gandhi konferensiya qatnashchilari oldida nutq so‘zlab, u shunday dedi: “Biz qo‘shilmagan mamlakatlar tinchlikni tanladik va bu so‘zsiz to‘gri va muqarrar yo‘ldir, deb o‘ylaymiz .... qo‘shilmaslik harakati - bu milliy mustaqil va ozodlikdir. Bizning harakatimiz tinchlik uchun va tazyiqlarning oldini olish uchun kurashadi. Uning maqsadi harbiy ittifoqlardan chetda turishdan iborat. U davlatlar o‘rtasida tenglik va xalqaro munosabatlarni, ham iqtisodiy ham siyosiy sohada demokratiyalashtirishni bildiradi. Bizning harakat o‘zaro foydaga asoslangan hamkorlikni rivojlantirishga intiladi”². Dehli anjumanida Hindiston bosh vaziri I. Gandhi qo‘shilmagan mamlakatlar iqtisodiy strategiyasida o‘z faoliyatlarini uch sohada kuchaytirishlari zarur degan taklifni kiritdi. Birinchidan, xalqaro iqtisodiy munosabatlarni tubdan o‘zgartirish maqsadida global muzokaralar boshlash. Ikkinchidan, bu muzokaralar boshlanishini kutmasdanoq juda mushkul masalalarda zudlik bilan qator dasturlarni amalga oshirish (jumladan, tashqi qarzlarni to‘lash shartlarini yengillashtirish ilg`or industrial mamlakatlar bozorida xar-xil to‘siqlarni

¹ Индия, Ежегодник, №1 1984.С.3.

² И.Ганди. Мир, сотрудничество, неприсоединение М.;1985. С. 192.

kamaytirish, qishloq xo‘jalik tarakkiyoti uchun kerakli mablaglarni safarbar etishga yordam berish, energetika resururslarini ishlab chiqarish) eskirib qolgan moliya-kredit sistemasi reformasini o‘tkazish maqsadida keng xalqaro konferensiyani chaqirish; nihoyat, uchinchidan, rivojlanayotgan mamlakatlar ko‘proq o‘z kuchi va imkoniyatiga tayanadigan prinsipni o‘rnatish va o‘zaro hamkorlikni aktivlashtirishi lozim. Hindiston bosh vaziri I. Gandining bu taklifi konferensiya tomonidan mammuniyat bilan qabul qilindi. Konferensiya raisi I. Gandhi hozirgi xalqaro iqtisodiy tizim tanazzul yoqasiga kelib qolganligini, insoniyat esa yadro urushida qirilib ketish havfi ostida turganligini, xalqlarimiz uchun yaxshiroq turmush yaratib berish rejalar yalpi tinchlikni ta’minlashga va qurollanish poygasini jilovlashga bog‘liq bo‘lib qolganligini yana bir bor ta’kidlab o‘tdi. Konferensiya qatnashchilari yer kurrasidagi nihoyatda xavfli hududlarga - Yaqin Sharq, Janubiy Afrika va markaziy Amerikaga katta e’tibor berdilar. U Falastin ozodlik tashkiloti rahbari Yosir Arofatning I. Gandhi rahbarligida Falastin muammosi bo‘yicha maxsus guruh tuzish haqidagi taklifini qabul qildilar. Konferensiya ikki qismdan iborat muhim hujjat siyosiy va iqtisodiy deklaratsiyani qabul qildi. Qo‘silmalik siyosatining mohiyati - deyiladi siyosiy deklaratsiyada, - imperializm, kolonializm, neokolonializm, irqchlik va aparteid, shu jumladan sionizmga qarshi hamda tashqi agressiyaning barcha shakllariga qarshi kurashdan iboratdir. Iqtisodiy deklaratsiyada tenglik vaadolat asosida qurilgan yangi iqtisodiy munosabatlarni o‘rnatish lozimligi qayd qilinadi. Konferensiya yakunida “Dehli murojati” qabul qilinib, unga zamonamizning bosh vazifalari tenglik va tinch-totuv yashash quolsizlanish va taraqqiyotga erishishdan iboratligi ko‘rsatilgan edi. Umuman Dehli anjumanining ishi natijasida quyidagi xulosalarni chiqarish mumkin:

- qurollanish poygasi zo‘rayayotgani insoniyatni halokatga olib kelish xavfini anglash, unga zudlik bilan barham berish zarurligi va birinchi galda yangi qirg‘in qurollarini ishlab chiqarish va yoyishni to‘xtatish;

- umumiy xavfsizlik maqsadida yer kurrasidan yadro qorolidan xoli bo‘lgan zonalarni vujudga keltirish, ayniqsa xavfli bo‘lgan Hind okeanini va boshqa hududlarni tinchlik zonasiga aylantirish;

- milliy ozodlik harakatini mustahkamlash va huquqlari poymol qilingan Falastin, Janubiy Afrika Respublikasi, Namibiya va boshqa xalqlarning huquqlarini tiklash yaqin va o‘rta Sharqda, Afrikaning janubida va Markaziy Afrikadaadolatli tinchlikni barpo etish.

Qo‘shilmaslik harakati

ishtirokchilari tarkibi jihatidan har xil bo‘lishga ular ichida turli darajada taraqqiy etgan va siyosiy iqtisodiy tuzumi turlicha bo‘lgan mamlakatlar mavjud bo‘lishiga qaramay, uning negizini antiimperializm va irqchilikka qarshi kurash, tinchlik, taraqqiyot tenglik tashkil etardi. Hindiston bosh vaziri I. Gandhi konferensiya qatnashchilariga 1983-yil sentabrda BMT bosh assambliyasining 38-sesiyasiga kelishini taklif qildi. U 1985-yilini BMT yili deb e’lon qilishni ham taklif etdi. I. Gandhi o‘zining nutqida qo‘shmaslik harakatini “tarixda tinchlik uchun eng yirik harakat”¹ deb tariflaydi. Bu harakat 1961-yil tashkil topganidan buyon u hal qilayotgan muammolar doirasi ancha kengaydi. “Taraqqiyot, mustaqillik, qurolsizlanish va tinchlik bir-biri bilan o‘zaro bog‘liqdir. Jahon yadro qoroli saqlanib kelayotgan sharoitda yashay oladimi? - deydi I. Gandhi”, - tinchlikka intilish umumiyyidir. Bu hatto qorol joylashgan mamlakatlar uchun ham xosdir. Bo‘lib o‘tgan konferensiyada I. Gandhi qo‘shmaslik harakatining raisi etib saylandi. U o‘zining shu munosabati bilan so‘zlagan nutqida shunday deydi: “Biz faqat lager-baza yaratayapmiz, bizning maqsad va idealimizga yetishimiz uchun ancha uzoq yo‘l bosishimiz kerak”². Shunday jo‘shqin ruhda I. Gandhi qo‘shilmaslik harakatini boshqaradi.

I. Gandhi milliy ozodlik harakatiga qo‘shgan hissasini yuqori baholadi, harakat oldida turgan dolzarb muammolardan biri - bu Eron va Iroq o‘rtasidagi davom etayotgan urushdir. Qo‘shilmaslik harakatining rahbari I. Gandhi urishayotgan tomonlarga konferensiya qabul qilgan chaqiriq bilan chikdi: “Hamma harbiy harakatlarning tez da to‘xtalishi va muzokaralar yo‘li bilanadolatli va mustahkam

¹ Движение неприсоединения. Проблемы и перспективы. М.; 1986. С. 185.

² Движение неприсоединения. Проблемы и перспективы. М.; 1986. С. 186.

tinchlik o‘rnatilishidan manfaatdordir”.

I. Gandhi shuningdek Hind okeanini tinchlik zonasiga aylantirish masalasini ko‘tarib chiqdi u Mavrikiyning arxipelag Chagos suverenitetini tiklash talabini Hind okeanida AQSHning asosiy harbiy bazasi bo‘lib qolgan. Diyego Garsia oroli quolsizlantirish talabini qo‘llab chiqdi. I. Gandhi buyuk davlatlarni quollantirish poygasini to‘xtatish va yadro urushi halokatini oldini olishga chaqirdi. Shu bilan birga qo‘shilmaslik harakatini rahbari boshqa muhim hal qilinmayotgan muammolarni ko‘tarib chiqdi. Biz vatanidan ayrilgan va ko‘p azob chekkan mard Falastin xalqi bilan birdammiz.

Insoniyat irodasiga qarshi jazosiz harakat qilayotgan yana bir yomon dong qozongan aparteid JAR tuzumidir. Bu yerda natsizmni qonunlashtirilgan Pretoriy hukumatining mavjudligini insoniyat birligiga zid keladi. O‘z xalqiga Namibiya xalqi va boshqa qo‘shnilariga qarshi olib borilayotgan agressiya - bu butun jahon birlashmasiga qilinayotgan haqorat. Uchinchi masala - bu Hind okeani intensiv militarlashtirish va Diyego Garsiya orolini yadro bazasiga aylantirishga qarshi turish. Dehli konferensiyasida Hindiston bosh vaziri I. Gandining qo‘shilmaslik harakatining rahbari etib saylanishi, xalqaro maydonda I. Gandining va uning hukumatini obro‘-e’tibori ko‘tarilganligini ko‘rsatadi. Konferensiyadan keyin I. Gandhi qo‘shilmaslik harakatining rahbari sifatida ko‘p ishlar qildi. Urush va tinchlik muammosi I. Gandining xalqaro faoliyatidan asosiy o‘rinni egalladi.

1983-yil 27-29 sentabrda I. Gandhi Nyu-Yorkda ikkita norasmiy uchrashuvni tashkil qildi. Unda BMT Bosh Assambliyasining raisi va bosh kotibi, 24 davlat va hukumat rahbarlari qatnashdi. Ular hozirgi zamon xalqaro munosasbatlarining asosiy muammolari haqida bahs yuritdilar. I. Gandhi yangi xalqaro aksianing tashabbuskori bo‘ldi.

Argentina, Gretsya, Hindiston, Meksika, Tanzaniya va Shvetsiya davlat va hukumat rahbarlari yadro davlatlariga sinovlarni to‘xtatish yadro kurashlarini ishlab chiqarish va qo‘llashni yo‘q qilish chaqirig‘i bilan chiqishdi. Qo‘shilmaslik harakatining rahbari sifatida I. Gandhi urush xavfining oldini olish borasida tinmay ish olib bordi. U Hindiston poytaxtida va chet elda shu masala yuzasidan qator

uuchrashuvlri tashkil etdi. I. Gandhi intervylularining birida Grenadaga qilingan AQSH intervensiysi munosabati bilan quyidagilarni ta'diklab o'tgan edi: "... bu intervensiya hech narsa bilan oqlanmaydi va xalqaro huquqning asosiy normalariga to'g'ri kelmaydi"¹. I. Gandhi qo'shilmaslik harakatining rahbari sifatida Yaqin Sharqda keskinlashib borayotgan vaziyat sharoitida shunga karatdi. U bu hududda tinchlik va xavfsizlikni o'rnatish uchun harakat qildi. I. Gandhi Yaqin Sharq muammosi asosida Falastin masalasi yotadi deb hisoblaydi. U 1983-yil mart oyida Falastin masalasi bo'yicha qo'shilmagan davlatlar tashqi ishlar vazirlarining majlisini tuzdi va unga rahbarlik qildi. 1983-yil avgust-sentabrda Jenevada Falastin masalasi bo'yicha yig'ilgan xalqaro konferensiyada P.V. Narasimxa Rao I. Gandining maktubini o'qib berdi. Unda Yaqin Sharq muammosini hal qilish uchun Falastin arab xalqining o'z taqdirini o'zi hal qilishini tan olishi va o'zi bosib olingen yerlardan Isroil qo'shinlarini olib chiqilishi kerak².

Qo'shilmaslik harakatining rahbari I. Gandhi Eron, Iroq nizosini hal qilishga muhim ahamiyat berardi. I. Gandhi bu nizoni tezda va tinch yo'l bilan to'xtatish uchun hamma choralarни ko'rish kerakligini ta'kidlaydi. U bir necha bor S. Husayn va Oyattulla Xumayniyga maktublar yubordi. 1984-yil apreldan I. Gandining Liviya va Tunisga qilgan vizitlari Eron-Iroq nizomini tartibga solish maqsadida qilingan edi. "Qo'shilmaslik harakati,- dedi I. Gandhi Dehli kengashining bir yilligi munosabati bilan qilgan bayonotida keskinlikni yumshatish urushning oldini olish va xalqlar o'rtasida do'stlik, hamkorlik munosabatlarini o'rnatish yo'lidan boradi". Qo'shilmaslik harakatining rahbari sifatida I. Gandhi bir necha bor jahondagi vaziyatni yaxshilashga harakat va tashabbuslar bilan chiqdi. Qurolsizlanish, tinchlik vaadolatlikka asoslangan yangi xalqaro iqtisodiy tartib o'rnatish tarafdori bo'lgan. "Biz Hind okeani bo'yicha BMT konferensiyasini chaqirishga erishish uchun kuchlarimizni ikki hissa ko'paytirishimiz kerak. Sohildagi davlatlar qo'shilmaslik harakati va BMT bir necha bor Hind okeani tinchlik zonasini bo'lishi kerak deb bayon qilishgan". I. Gandhi jahon davlatlarining va o'z mamlakatining

¹ Горев А.В. Роса на лотосе Индира Ганди: мечты и свершения М.; 1987. С.293.

² Индия-1984г. Ежегодник. М.; 1986. С. 135.

tinchliliksevar tashqi siyosat tarafidori ekanligini nomoyon qilardi, BMT Bosh Assambliyasining sessiyalarida I. Gandhi quolsizlanishga doir qator takliflarni kiritdi. Xususan, yadro qurolini ishlatmaslik haqida sobiq SSSRning kosmik fazoda kuch ishlatishini man qilish haqidagi taklifini qo'llab quvvatladi. 38-sessiyada u qurollanishni chegaralash masalasi bo'yicha 50 dan ortiq rezolyutsiyani qo'llab quvvatladi va umuman uning bosh muallifi ham bo'ldi. Bundan tashqari, quolsizlanish haftasini o'tkazish taklifini kiritdi. 39-sessiyada I. Gandhi raketa va yo'l doshlarga qarshi tizimni rivojlantirish rejalariga qat'iy norozilik bildirdi. Bosh vazir asosiy e'tiborini yadroviy quolsizlanish va yadro urushi oldini olishga qaratdi.

1984-yil yanvardagi Yevropada ishonch xavfsizlikni susaytirish choralarini va quolsizlanish bo'yicha konferensiya qatnashuvchilarini I. Gandhi qo'shilmasi harakati mamlakatlari nomidan yadro quolsizlanishi uchun tezkor choralarни ko'rishga va umum jahon tinchligini mustahkamlashga chaqirdi. I. Gandhi qo'shilmasik harakatini dunyoning turli joylaridagi harbiy havf va nizolar o'chog'ini tartibga solish va yo'q qilishdagi asosiy kuch deb biladi.

Qo'shilmaslik harakatining rahbari I. Gandhi har galgidek Yaqin Sharq muammosiga jiddiy qaraydi. Dehli konferensiyasining qaroriga amal qilgan holda I. Gandhi arab davlatlari bilan Yaqin Sharqda adolatli va mustahkam tinch o'rnatish masalalari bo'yicha yagona platformani ishlab chiqishga intilardi. Shunday qilib, tashqi ishlar bo'yicha vazir A.A. Raxim va tashqi ishlar nozirligi kotibi Bhandari arab dunyosining ko'p mamlakatlarida bo'lishdi. Falastinni ozod qilish tashkilotining rahbari Yosir Arofat Dehlida bo'ldi, bu yerda uni I. Gandhi qabul qildi. Hindiston bosh vaziri I. Gandhi 1984-yil aprelda Tunisdan Y. Arofat bilan uchrashdi. 1983-yil oktabr va noyabrlarda Dehlida Falastin masalasi bo'yicha sakkizlar komitetining majlisi bo'lib o'tdi. BMT Bosh Assambliyasining 39-sessiyasida I. Gandhi Yaqin Sharqdagi keskin vaziyatni tartibga solish bo'yicha xalqaro konferensiyani chaqirishga Qo'shilmaslik harakati mamlakatlari tayyor ekanliklarini ta'kidlab o'tdi. Yaqin Sharq muemosini hal qilish uchun qo'shilmaslik harakatining rahbari I. Gandhi qator davlatlar asosan arab davlatlari

bilan ko‘p uchrashuvlar olib bordi. Bundan o‘zining asosiy masalasini u shu davlatlar tomonidan Yaqin Sharq bo‘yicha Falastin Ozodlik Tashkilotidagi ajralishning oldini olish bo‘yicha yagona platforma ishlab chiqishda ko‘rdi. Shu maqsadda kongressga va uning hukumatiga ishonchini pasaytirdi. Hindiston bosh vaziri I. Gandhi xalqlar tinchligi va barqarorligi uchun harakat qildi. I. Gandhi “Washington post” gazetasiga bergen intervyusida shunday dedi: “Biz muayyan sabablarga ko‘ra, hech kishining nomidan dunyo ularga tegishli deb bayon qilayotganlar bilan rozi bo‘la olmaymiz. Dunyo bizning hammamizga tegishlidir. Men o‘ylaymanki, hech qanday mamlakatning boshqa bir davlatni yo‘q qilish bayonoti bilan chiqishga huquqi yo‘qdir, agar bu uning manfaatlariga javob bersa ham”¹.

I. Gandhi boshqaruvi davrida Hindiston dunyoning ko‘pgina mamlakatlari bilan do‘stona aloqalarni o‘rnatdi. U nafaqat Hindiston xalqi uchun, balki millatlar totuvligi va birdamligini shakllantirish uchun sa’yi-harakatlarni amalga oshirdi. Hindistonning siyosiy va iqtisodiy mustaqilligi ko‘p jihatdan I. Gandhi nomi bilan chambarchas bogliq. U mamlakatni siyosiy- iqtisodiy jihatdan mustahkamlash, xalqaro miqiyosda obro‘sini ko‘tarish borasida ko‘p ishlarni qildi.

Ko‘p millatli mamlakat aholisi o‘rtasidagi hamjihatlik, mustahkam birlik o‘rnatishni asosiy maqsad qilib keldi. Hindistonning tashqi siyosati imperializim va kolonizmga qarshi edi. I. Gandhi Osiyodagi buyuk mamlakat hukumatiga uzoq yillar rahbarlik qilar ekan, Hindistonning xalqaro miqiyosdagi nufuzini oshirishga, xalqaro masalalardan yanada faoligini ta’minlashga erisha oldi.

---

¹ И.Ганди. Мир, сотрудничество, неприсоединение. М.; 1985. С.67

3.2. Indira Gandhi hukumatining xalqaro tinchlik va xavfsizlik uchun kurashga qo'shgan hissasi.

Har bir davlatning xalqaro munosabatlari hukmron doiralarining tub manfaati hamda jamiyatning vaziyati va tuzumi, uning talab va maqsadlarini ifoda etadi. Har qanday mamlakatning tashki siyosatiga uning ichki ahvoli va taraqqiyoti geografik mavqeい, xorijiy mamalkatlar bilan iqtisodiy munosabatlari, chet eldan oladigan yordam manbalari va boshqa omillar katta ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan bir qatorda subyektiv faktorlar, ya'ni hokimiyat tepasida turgan partianing yoki davlat rahbarlarining siyosiy va idealogik pozitsiyalari ham muhum rol o'ynaydi. Ma'lumki, jahonda tinchlikni saqlash, urush o'choqlarini bartaraf etish, qurollanish poygasiga chek qo'yish, insoniyatni yadroviy falokatdan asrab qolish masalalarida aksariyat rivojlanayotgan mamalakatlar hukmron doiralarining manfaati keng xalq ommasining orzu umidlariga monand va hamohangdir, chunki rivojlanayotgan mamalakatlar faqat tinchlik va osoyishtalik sharoitidagina o'z oldilariga qo'ygan ulkan sotsial iqtisodiy vazifalarini ro'yobga chiqarishlari mumkin. Mamlakatlarning tashqi siyosatidagi faolligining kuchayishi ayniqsa qo'shilmaslik harakatida o'zining yorqin ifodasini topgan edi.

Qo'shilmaslik harakatining rahbarlaridanbiri va "Olti mamlakat guruhi" a'zosi bo'lmish Hindiston qurollanish poygasini to'xtatishga qurolsizlanishga, yadro urushi xavfini yo'q qilishga kosmosni harbiyalashtirishga yo'l qo'ymaslikka, yangi xalqaro iqtisodiy tartib o'rnatishga qaratilgan muhum takliflar bilan bir necha bor xalqaro maydonga chiqdi. Hindiston hind okeanini tinchlik zonasiga aylantirish yo'lidagi kurashga salmoqli hissa qo'shdi. AQSHning Diyego Garsiya harbiy oroliga bazasini joylashtirishga qarshi chiqdi. Qo'shilmaslik harakati tinchlik davrida va tinchlik sharoitida paydo bo'lgan va uning maqsadi urushning oldini olish, uni bartaraf etish uchun faol harakat qilishdir. I. Gandhi "Qo'shilmaslik harakati bu ro'y berayotgan voqeа va hodisalarga nisbatan befarq qarash emas, balki ular haqida mustaqil fikr yuritish va harakat qilishdir" degan edi¹. I. Gandhi qo'shilmaslik harakati rahbari sifatida butun

¹ И.Ганди. Статьи, речи, интервью. М.; 1973, С.33.

dunyoda tinch totuv yashash prinsiplari asosida tinchlik hamda xavfsizlikni saqlab qolish va mustahkamlashda xalqaro hamkorlik muhimligini bir necha bor takidlab o‘tgan edi, hal etilmagan xalqaro muammolar tinch vositalar bilan bartaraf etilishi mumkin va lozim ekanligini uqtirar edi.

Jumladan, Isroilning agressiv bosqinchillik siyosati natijasida Yaqin Sharqdagi ahvol jiddiy yomonlashganligidan tashvishda ekanligini Isrolining Livanga qasddan bostirib kirganligini Livan va Falastinning tinch aholisini shafqatsiz qirg‘in qilganligini qat’iyan qoraladi hamda Isroil qo‘shinlari Livandan darhol olib chiqib ketilishini talab qilgan edi. Yaqin Sharq muammosini Isroil bosib olgan Arab hududlaridan uning qo‘shinlari batamom olib chiqib ketilishi, Falastin Ozodlik Tashkilotining birdan - bir qonuniy vakili bo‘lgan Falastinlik arab xalqiningadolatli talablari qondirilishi uning qonuniy huquqlari, jumladan o‘z davlatini barpo etishga bo‘lgan dahlsiz huquqlari ta’milanishi shuningdek, Yaqin Sharqdagi barcha davlatlarining mustaqil yashashi va rivojlanishiga bo‘lgan huquqlari ta’milanishi asosida har jihatdan mustahkam va odilona bartaraf etilishi niyatda zarur ekanligini ta’kidlagan edi.

Ko‘pchilik qo‘shilmagan mamalakatlar janubi-g`abiy Osiyoda keskinlik manbalari saqlanib qolayotgaligidan jiddiy tashvishlanib mazkur mintqa muammolari shu yerda joylashgan mamlakatlarining mustaqilligini, suvereniteta hududiy birligi va qo‘shilmaslik statusini to‘la hurmat qilgan holda tinch siyosiy yo‘l bilan hal etilishi kerak, deb komil ishonch bilan ta’kidladilar, ya’ni shu rayonda joylashgan mamalakatlarni qurollik majorolarni tezroq to‘xtatishga hamda tinchlikni tiklash yo‘lida konstruktiv hamkorlik namunalarini ko‘rsatishga da’vat etib mazkur mintqa mamalakatlarini ichki ishlariga tashqaridan bo‘layotgan har qanday aralashuv farmonlariga qarshi chiqadilar.

Bu hududdagi xavfli va tezda hal etilishi lozim bo‘lgan muammolaridan biri Eron va Iraq o‘rtasidagi o‘zaro qirg‘in urushdir.

Eron va Iraq mamalakatlari hali iqtisodiyoti sust rivojlanayotgan qo‘shilmagan davlatlardir. Ular o‘rtasidagi bir necha yildan beri davom etayotgan harbiy mojoro ikkala tomon uchun ham har tomonlama jiddiy talofat keltirayotgan

edi. 1980-yil sentabrda Eron va Iroq o‘rtasida boshlangan urushda 700 ming eronlik halok bo‘lgan edi. Bu talofatlar albatta xalq gardaniga tushadi, shuning uchun ikkala mamalakat xalqi, shubhasiz, urushga chek qo‘yishni tinch taraqqiyot iziga tushishni xohlaydi. Ammo yer kurrasidagi notinch bu mintaqada o‘zining siyosiy harbiy nazoratini o‘rnatishdan manfaatdor bo‘lgan doiralar ham mavjud edi. I. Gandhi “Vashington post” gazetasiga bergan intervyusida shunday deydi: «Biz muayyan sabablarga ko‘ra, hech kishining nomidan dunyo ularga tegishli deb bayon qilayotganlar bilan rozi bo‘la olmaymiz. Dunyo bizning hammamizga tegishlidir. Men o‘ylaymanki, hech qanday makmlakatning boshqa bir davlatni yo‘q qilish bayonoti bilan chiqishga huquqi yo‘qdir, agar bu uning manfaatlariga javob bersa ham»¹. Bundan manfaatdor doiralar: Fors ko‘rfazida joylashgan harbiy dengiz floti orqali, Eron, Iroq va neftga boy bo‘lgan boshqa qo‘shilmagan mamlakatlarni ko‘z ostiga olib turgan AQSH va shu hududda zamonaviy qurollar bilan ta’minlangan kemalarни ushlab turgan Angliya edi. Qo‘shilmagan mamlakatlatning barchasi Eron va Iroq o‘rtasidagi qurolning mojoro faqat imperialistik kuchlariga qo‘l kelishni ta’kidlab, shu tufayli bu qonli to‘qnashuvni tezroq tinch yo‘l bilan bartaraf etish tarafdoi edilar.

AQSH Pokistonni qurollantirib, Amerika imperializmining butun Osiyo qit’asidagi bosqinchilik siyosati uchun mustahkam qo‘rg‘on qurmoqchi bo‘ladi. Ma’lumki, Pokiston janubi-G`arbiy Osiyoda strategik jihatdan muhim mavqega ega. Sobiq SSSR, Afg‘oniston, Hindistonga qo‘shni Fors ko‘rfasidagi neft qazib chiqaradigan davlatlarga yaqin turuvchi Pokistonning Hind okeaniga chiqish yo‘li ham bor edi.

Pokiston qo‘shilmaslik harakatida ishtirok etishiga qaramay, Vashingtonning strategik manfaatlarini ko‘zlamoqda edi. «Pokiston harbiylari qo‘lidagi Amerika quroli eng avvalo Hindistonga qaratilganligi ayon. Hindiston hukumati Pokistonning militarlashuvi har ikki mamlakat o‘rtasidagi munosabatlarni normallashtirish jarayonini qo‘poradi, hududda kuchlar balansini buzishni nazarda

¹ Индира Ганди. Внешняя политика Индии М., 1982, С.33.

tutadi, deb, ta'kidlaydi” Hindiston bosh vaziri I. Gandhi¹. U ikki davlat o'rtasida dadillik, ishonch va do'stlik vaziyatini yaratish kerak, chunki faqat bunday vaziyatda uzoq muddatli va muhim muammolarni hal qilish mumkinligini ta'kidlab, “ ... biz Pokiston bilan do'stlik haqidagi shartnoma tuzishdan juda xursand bo‘lamiz” degan edi.

I. Gandhi Eron, Iroq nizosini hal etishga muhum ahamiyat beradi. VII-konferensianing so'nggi majlisida shu masala bo'yicha maxsus bayonot bilan chiqди.

“... Biz ikkala davlat xalqlariga ko‘p qurbanlar va moddiy zarar keltirigan Eron-Iraq nizosi munosabati bilan chuqur hamdardlik bildiramiz. Biz Eron-Iraq nizosining to‘xtalishi qo‘silmasik harakati birligi va birdamligini mustahkamlashga katta hissa qo‘shtgan bo‘ladi deb o‘ylaymiz. Shuning uchun ham biz Eron va Iroqni urushni tezda to‘xtatishga chaqiryapmiz”².

I. Gandhi o‘z faoliyatining markaziga urush va tinchlik muammosini ozod bo‘lgan mamlakatlarning iqtisodiy progressi masalalari bilan bog‘langan holdagi muammolarni qo‘ydi. Ammo ayrim doiralar militaristik kuchlarga sharoit yaratib berayotganligi, masalan, AQShning G‘arbiy va Janubiy Osiyodagi harbiy strategik rejalarini ro‘yobga chiqarishda asosiy vazifani Pokiston o‘z zimmasiga olgan. Pokistonning AQSH bilan “do’stlashishi” keyingi yillarda benihoya kuchayib borayotgan edi.

Xalqaro vaziyat keskinlashgan sharoitda I. Gandhi qo‘silmaslik harakati mamalakatlari nomidan harbiy harakatning kuchayib borayotganligi munosabati bilan jiddiy tashvishda ekanligini doimo bildirib turdi va muntazam ravishda o‘z e’tiborini, tinchligini xalqaro xavfsizligini saqlash va qurollanish poygasining oldini olishga qaratdi.

I. Gandhi olib borgan tashqi siyosati qo‘silmaslik harakatini mustahkamlashda va yangi xalqaro iqtisodiy tartib o‘rnatish g‘oyalarini ilgari surishda o‘z aksini topgan edi. Imperialistlarning qurollanish poygasi siyosatiga qarshi, Hind okeanida

¹ И.Ганди. Внешняя политика Индии М.; 1982. С. 150-151.

² И.Ганди. Внешняя политика Индии М.; 1982. С. 150-151.

harbiy bazalarini yo‘qotish uchun, I. Gandhi hukumatining shu prinsiplarga to‘la amal qilishida ko‘rinadi. I. Gandining antiimperialistik siyosati xalqlarning siyosiy ozodlik va haqiqiy iqtisodiy mustaqillik uchun “ ... Biz qayerda bo‘lmasin, ozodlik uchun kurashni yuragimizga yaqin olamiz, deb bayon qilgan edi, I. Gandhi 1974-yilda, biz ozodlik kurashini quvvatlaymiz, chunki kelajakda u bilan bizning shaxsiy ozodligimiz bog`liq bo‘ladi deb ishonamiz chunki hali bitta mamlakat ham ozodlikdan mahrum ekan, biz va ozod deb atalishi mamlakat xalqlari ham haqiqiy ozod bo‘la olmaydilar. Bular bir mamlakat kolonial zulm ostida ekan, u rivojlanma olmaydi, biz esa gullah va tarqqiyot bir-biri bilan ozodlik va kenglik kabi ajralmas bog`liqdir”¹. Xalqaro vaziyat nihoyat keskinlashgan vaziyatda hokimiyatni boshqargan I. Gandhi qo‘silmaslik harakatining rahbari sifatida xalqaro maydonda tinchlikni saqlash va jahonda xavfsizlikni ta’minlash uchun juda ko‘p samarali ishlarni olib bordi. I. Gandhi insonparvarlik g‘oyalariga sodiq bo‘lib, u J. Neru belgilab bergan yo‘lni izchillik bilan davom ettirdi. U otasi vasiyat qilgan tashqi siyosat yo‘nalishini jiddiy boyitib bordi va uning ko‘lamini yanada kengaytirishga muvaffaq bo‘ldi. Xalqaro jamoatchilik I. Gandhi timsolida tinchlik uchun otashin kurashchi insonni ko‘rdi. Uning diplomatik sohada va qo‘silmaslik harakatidagi tashabbuslari hanuzgacha xalqaro siyosatda o‘z aksini topib kelmoqda. Garchi ona xalqining madaniy o‘tmishidan ko‘proq ma’naviy oziq olgan bo‘lsada, I. Gandining fikrlari kelajak sari yo‘nalgan edi. Hind xalqining eng yuqori ijtimoiy pog‘onasiga ko‘tarilgan bu vatanparvar ayol bir vaqtning o‘zida shu xalqning eng oddiy insoniy huquq va imkoniyatlardan mahrum tabaqalar manfaatini dadil himoya qilib chiqadi. I. Gandhi butun vujudi bilan mamlakatning eng sodiq vatanparvari va jonkuyari edi. U Osiyodan tashqarida ham barqarorlikning ishongan tog‘i bo‘lib qolmog‘i kerak, deb bilardi. I. Gandhi insonparvarlik g‘oyalariga sodiq bo‘lib, u otasi J. Neru belgilab bergan yo‘lni izchillik bilan davom ettirdi. Tashqi siyosat yo‘nalishini jiddiy boyitib bordi va uning ko‘lamini yanada kengaytirishga muvaffaq bo‘ldi. Xalqaro maydonda uning diplomatik soha va qo‘silmaslik harakatidagi tashabbuskorligi hanuzgacha

---

xalqaro siyosatda o‘z aksini topib kelmoqda. Avvalo shuni ta’kidlash joizki, Hindistonning siyosiy va iqtisodiy mustaqilligining mustahkamlanishidagi sa’yi harakatlar ko‘p jihatdan I. Gandining nomi bilan chambarchas bogliq. I. Gandhi mamlakatni siyosiy, iqtisodiy jihatdan mustahkamlash, xalqaro maydonda Hindistondek davlatni xalqaro miqiyosda obro‘sini ko‘tarish borasida talaygina ishlarni amalga oshirdi. Kampuchiyani hukumatini birinchi bo‘lib Hindiston tan oldi. Bularning hammasi I. Gandhi dushmanlarini xalovatini yo`qotdi. Bu narsa ayniqsa, 1983-yil mart oyida Dehlida bo‘lib o‘tgan qo‘shilmaslik harakati a’zolari, davlat va hukumat boshliqlarning VII-konfrensyasidan so‘ng yanada kuchaydi. Bu anjumanning o‘tishida I. Gandining xizmatlari katta edi. Uning “Mustaqillik taraqqiyot, qurolsizlanish va tinchlikdan ayriga bo‘lishi mumkin emas”,¹ degan so‘zlari konferensiya ishining asosiy shioriga aylangan edi. Imperialistik kuchlar I. Gandining bu kabi obro‘-e’tiborini ko‘rolmasligi ayon edi, albatta. Shuning uchun, ular I. Gandhi xalqaro miqiyosdagi nufuzini tushurishga intilib kelganlar. Buning uchun avvalo uni dushman qurollari bilan qamal qilishga, birinchi navbatda Pokistonning jiddiy qurollanishini tezlashtirishga intiladilar. Shu bilan birga Shri Lanka, Bangladesh, Nepal kabi qo‘shni mamlakatlarda Hindistonga nisbatan g‘azab uyg‘otishga harakat qilib keldilar. Insoniyat tarixida juda ko‘p jinoiy qotillik sodir bo‘lgan. Ammo I. Gandiga uyushtirilgan qotillik butun dunyo xalqlari yuragida chuqur g‘azab va nafrat qo‘zg‘otdi. Uning fojiali o‘ldirilishini jahon matbuoti “eng qabih nomardlik” deya ta’kidlagan edi².

Indiraning o‘limi Hindiston uchun Mahatma Gandidan keyingi eng qora kun bo‘ldi. Indira otasi orzu qilgandek jasur va dadil bo‘lib ulg‘aydi. I. Gandhi bosh qo‘mondon bo‘ldi, tinchlik, taraqqiyot va mamlakat birligini mustahkamlash uchun kurashayotgan barcha kuchlarga rahbarlik qildi. Oxirida o‘z burchini ado etayotganda dushmanlar o‘qidan fojiali suratda qurban bo‘ldi. 1984-yil 31-oktabr kuni ertalab I. Gandhi ish kabinetiga borayotganda o‘ldirildi. I. Gandhi fojiali o‘limidan bir necha kun oldin shtatidagi ommaviy mitinglarda so‘zlagan nutqida quyidagilarni ta’kidlagan edi. “Agar men ertaga qurban bo‘lsam, qonimning har

¹ Ўзбекистан адабиёти ва санъати . 1984. 7-ноябрь, -Б. 14.

² Салимова Ф, Махкамова И. Индира Ганди Т.; 1988, Б.70.

tomchisi Hindistonni yangi qudrat bilan to‘ldiradi”¹. Bu so‘zlarni Hind xalqi siyosiy vaziyat, Hindiston birligini, uning tinchliksevar siyosatini, taraqqiyot yo‘lidagi rivojini mustaxkamlashga chaqiriq deb bildilar.

I. Gandining vafoti hind xalqi uchun og‘ir yo`qotish bo`ldi. Biroq hind xalqi bu yo`qotishdan dovdirab qolmadi. I. Gandining olivjanob ishlari davom ettirildi. Ulgurmay qolgan ishlari nihoyasiga yetkazildi. Hindistonning tinchlik va xalqlar xavfsizligi ideallariga amal qilish uning tashqi siyosatining mustahkam negizini tashkil etdi. “Bizning tinchlikka da’avatimiz: degan edi. I. Gandhi. BMT Bosh assambliyasining 38-sessiyasida o‘zimizning faqat xolis tilagimizni bayon qilishdan iborat bo‘lmay, tinchlikni hayotiy zarur ekanligidir. Chunki mavjud bo‘lgan harbiy qurol - aslaha umuman insoniyatni tor - mor qilish tahdidini solmoqda. Bugungi tinchliksiz ertangi hayot yo‘qdir. Barcha mamlakatlarda tobora ko‘proq odamlar daxshatli qurol jamg‘armasi qanday oqibatlarga duchor qilishni tushungani sari ularning siyosiy e’tiqodidan qat’iy nazar, tinchlik uchun kurashi kengayayotganligini ta’kidlab, biz tinchlik uchun kurashni avj oldirgan taqdirdagina taraqqiyotga erishishimiz mumkin deya ta’kidlagan edi, Hindiston bosh vaziri I. Gandhi. Bu haqida uning o`g`li Rajiv Gandhi umumhindiston radiosи va televideniyesi orqali hind xalqiga murojat qilib nutq so‘zlaganida alohida ta’kidladi: “Qaysi dinga mansubligidan, qaysi tilda gaplashishidan va siyosiy e’tiqodidan qat’iy nazar barcha fuqarolar katta oila bo‘lib yashaydigan mamlakat yagona tinchliksevar va ravnaq topuvchi Hindiston haqidagi orzu uning uchun naqadar muqaddas bo‘lganini sizlar hammangiz bilasizlar. Uning bevaqt vafoti bu ishni nihoyasiga yetkazishga imkon bermadi. Ayni biz shu ishni oxiriga yetkazishimiz kerak, chuqur motam paytida biz matonat, mardlik va donolik ko‘rsatishimiz lozim. I. Gandhi oramizda bo‘lmasa ham, uning ishi mangu yashaydi”.

---

¹ Салимова Ф, Махкамов И. Индира Ганди Т.; 1988, Б.71.

Xulosa

Xullas I. Gandining boshqaruvi davrida mamlakatda va xalqaro miqyosda olib borgan ishlari natijasida quyidagi xulosalarga kelindi:

Birinchidan, tadqiqot etilayotgan yillar davomida Hindiston davlati ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy hayotida juda katta o`zgarishlar yuz berdi. Ana shunday murakkab vaziyatni Hindiston hukumatini boshqarish I. Gandhi davriga to`gri keldi. Hindiston bosh vaziri bo`lishdek ma`suliyatli ishni bo`yniga olish bunday tahlikali mamlakatdagi hayotining har bir daqiqasi xavf ostiga qo`yish edi. Milliardlab aholining muammosini hal qilish har qanday erkak siyosatchini ham qiyab qo`yishi aniq edi. Mamlakat aholisi o`rtasida avj olgan turli xil kasalliklar, korrupsiya, etnik va diniy nizolarning oldini olish juda mushkul va ma`suliyatli ish edi. I. Gandhi esa ana shu muammolarni bartaraf etishga harakat qildi. U tarixda nafaqat hind xalqining birinchi ayol rahbari, balki dono va harakatchan siyosatchi sifatida tarixda qoldi.

Ikkinchidan, I. Gandining banklarni milliylashtirish va davlat sektori rivojlanishi, imtiyozlarini kamaytirish choralarini amalga oshirib, mehnatkashlarni manfaatlarini himoya qildi.

Uchinchidan. I. Gandhi otasi J. Neru g`oyalarini davom ettirib, rivojlantirib bordi va u Hindiston birligini saqlashga birinchi darajali e'tiborini qaratdi. U nafaqat Hindiston xalqi uchun, balki millatlar totuvligi va birdamligini shakllantirish uchun ko`plab sa`yi-harakatlarni amalga oshirdi. Hindistoning siyosiy va iqtisodiy mustaqilligini mustahkamlashga ko`p e`tibor qaratdi. U mamlakatni siyosiy va iqtisodiy jihatdan mustahkamlay olgan edi.

1958-yil Andre Malroning Hindiston uchun eng katta muammo nimadan iborat degan savolga J. Neru shunday javob bergan edi: “uning aholisini to`yg`izishdan”¹. Yigirma olti yildan so`ng mamlakat o`zini bug`doyi bilan ta`minlaganida, I. Gandhi xuddi shu savolga shunday javob bergan edi. “Mamlakat aholisini birga yashashga undashdan”, deb javob bergan edi. Hindistoning hududiy butunligini himoya qilib, J. Neru kabi hamma diniy va milliy jamoalarni to`la keng

¹ Ульяновский Р.А. Три лидера великого индийского народа М.; 1986. С.223.

huquqligi va birodarligini himoya qildi. Ko‘p millatli mamlakat aholisi o‘rtasidagi hamjihatlik, mustahkam birlik o‘rnatishni asosiy maqsad qilib keldi.

To`rtinchidan, I. Gandhi boshqaruvi davrida Hindiston dunyoning ko‘pgina mamlakatlari bilan do‘stona aloqalarni o‘rnata oldi. Xalqaro miqiyosda Hindiston obrosini ko‘tarish borasida juda ko‘p samarali ishlarni amalga oshirdi.

Beshinchidan, uning hayoti va faoliyati faqat umummilliy emas, balki jahon miqyosidagi davlat va siyosiy arbob sifatida ko‘pqirrali sermazmun va sermahsul bo`ldi. I. Gandhi Osiyodagi buyuk mamlakat hukumatiga uzoq yillar rahbarlik qilar ekan, Hindistonning xalqaro miqiyosdagi nufuzini oshirishga, xalqaro masalalardan yanada faoligini ta’minlashga erisha oldi.

Oltinchidan, u Amerikaning Hindi-Xitoydagagi intervensiyasini qoraladi. Isroil bosqichlarga qarshi kurash olib borayotgan arab xalqlari bilan Hindiston birdam ekanligini ta’kidladi, Janubiy Afrikadagi natsizm va aparteidga qarshi chiqdi, Hind okeanini tinchlik zonasiga aylantirish uchun harakat qildi. Afg‘onistonda ro‘y bergen voqealarga, uning atrofida davom etayotgan turli munosabatlarga nisbatan odilona yo‘l tuta oldi.

Yettinchidan, u davlatlararo hamjihatlikka katta hissa qo‘sghan shaxs, shuningdek harbiy bloklarga qarshi harakatning yetakchilaridan biri bo‘lib qoldi. Shuning uchun ham hozirgi paytda I. Gandhi nomi nafaqat Hindistonda, balki butun dunyoda hurmat bilan tilga olinadi.

Taklif va mulohazalar.

1. O‘zbekiston hududidagi hind madaniyat markazlari faoliyatini o‘rganib, maqola yoki risola ko‘rinishida chop ettirish.
2. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat arxivida saqlanayotgan O‘zbekiston va Hindiston munosabatlariga oid hujjatlarni chuqr o‘rganish.
3. O‘zbekistonda yashayotgan hindlarni hayotini izchil o‘rganish.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston respublikasi Konstitutsiyasi. T.: 2014.
2. Karimov I.A. O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li. T. «O‘zbekiston» 1992.
3. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo‘q. T., «Sharq» 1998 y.
4. Karimov I.A. Biz kelajagimizni o‘z qo‘limiz bilan quramiz. T., «O‘zbekiston» 1999 y, 7-jild.
5. Антонова К.А, Бонгард-Левин Г.М, Котовский Г.Г. История Индия. -М.: «Мысль» 1979.
6. Век XX: Политика, люди, судьбы Тошкент., «Шарқ» 2007.
7. Визит «Премьер-Министра Индии Индира в советской союз». -М.: Международные отношения, 1982.
8. Валодин А.Г, Шаститко П.М Пусть не обманет надежда: жизнь и борьба Джавахарлала Неру -М.: «Наука», 1990.
9. Всемирная история. 13-том М, 1988.
10. Горев А.В. «Роса на лотосе Индиры Ганди». - М.: Политизат, 1987.
11. Горев А.В, Зимянин Неру М., 1980.
12. Горев А.В «Роса на лотосе Индиры Ганди: мечти и совершенения» М.: Политизат. 1987.
13. Движение неприсоединения М.: «Наука», 1985.
14. Движение неприсоединения в современном мире -М.: Международные отношения, 1985.
15. Движение неприсоединения: проблемы и перспективы. -М.: Международные отношения, 1986.
16. Индира Ганди «Внешняя политика Индии 1980-1982». М.: Прогресс, 1982.
17. Индира Ганди «Мир сотрудничество, неприсоединение 1982-1984» М. Прогресс, 1982.
18. Индира Ганди Статьи, речи, интервью: М.: «Наука», 1975.

19. Индия 1981-1982. Ежегодник. М.: «Наука» 1983.
20. Индия 1983. Ежегодник. М.: «Наука» 1985.
21. Индия 1984. Ежегодник. М.: «Наука» 1986.
22. Индия 1985-1986. Ежегодник. М.: «Наука» 1987.
23. Кольцов Н.Н. СССР-Индия: плодотворное сотрудничество: к 40-летию установления дипломатических отношений.-М.: «Наука», 1987.
24. Митрохин Л.В «Индия вступая в век XXI» -М.: Политизат, 1987.
25. Неру Джавахарлал. Взгляд на всемирную историю. -М.: том 2. «Наука», 1981.
26. Редакционная коллегия. Индия сегодня. -М.: 2005.
27. Синхараджа Таммита-Дельгода. Индия история страны Москва «Эксмо» Санкт-Петербург, 2007.
28. Салимова Ф, Махкамов И. Индира Ганди. -Т, Фан нашриёти, 1988.
29. Советская энциклопедия. М.: «Наука» 1971, т. 6. СССР и Индия. М.: «Наука» 1987.
30. Синхараджа Таммита-Дельгода. Индия история страны Москва «Эксмо» Санкт-Петербург, 2007.
31. Синхараджа Таммита-Дельгода. Индия история страны Москва «Эксмо» Санкт-Петербург, 2007.
32. Ульяновский Р.А Три лидера великого индийского народа: Мохандас Карамчанд Ганди, Неру, Индира Ганди» М.: 1986.
33. Чичеров А.И. Джавахарлал Неру и независимая Индия. -М.: «Наука», 1990.
34. Indira Gandhi «Statesman, scholars, Scientists and Friends Remember» Edited by G.Parthasarathi, H.Y.Sharada Prasad. Indira Gandhi Memorial Trust Vikas Publishing House Pvt Ltd. 1985.
35. Indira Gandhi. A Biography. Pupul Jayakar Viking. Reprinted 1993.
36. Indira Gandhi in an interview with Chalfont, 26 October 1971.

37. Indira Gandhi to Emanuel Pouchpadass, in My Truth, Delhi: Vision Books, 1981.
38. O‘zbekiston san’ati va adabiyoti gazetasi 1984 y 7 noyabr
39. O‘zbekiston san’ati va adabiyoti gazetasi 1984 y 20 noyabr
40. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. T-2. T.: 2001.
41. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. T-2. T.: 2003.

Internet ma’lumotlari:

1. [www. gov.ru.](http://www.gov.ru)
2. [www. businis.gov.](http://www.businis.gov)
3. [www. bias.ru.](http://www.bias.ru)
4. [www. meadev.nis.ru.](http://www.meadev.nis.ru)